

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MIĘDZYRZECZ
NA LATA 2020 - 2023

Opracowanie:

Prof. UZ, dr hab. Marcei Tureczek

Międzyrzecz 2020

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	26
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego gminy	
5.2.1. Zarys historii obszaru gminy	
5.2.2. Krajobraz kulturowy	
5.2.3. Zabytki nieruchome	
5.2.4. Zabytki ruchome	
5.2.5. Zabytki archeologiczne	
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	
5.2.7. Dziedzictwo niematerialne	
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	
.....	67
6.1. Metodologiczne założenia analizy SWOT	
6.2. Analiza SWOT	
7. Założenia programowe	
.....	70
7.1. Priorytety programu opieki	
7.2. Kierunki działań programu opieki w ramach celów priorytetowych	
7.3. Zadania programu opieki w ramach przyjętych kierunków działań	
8. Instrumentarium realizacji Programu	
.....	73
9. Zasady oceny realizacji i ewaluacji Programu	
.....	74
10. Źródła finansowania i realizacja instrumentów finansowych	
.....	76
11. Część graficzna programu	
.....	80
12. Aneks	
.....	93

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe pozostaje czytelnym składnikiem otaczającym społeczności lokalne. Spuścizna przeszłości zarówno materialna, jak też niematerialna wraz z przyrodą biotyczną i abiotyczną - tworzą jako całość krajobraz kulturowy czyli fizjonomię środowiska gdzie środowisko jest treścią a krajobraz jej formą¹. By jednak krajobraz kulturowy i jego składniki jako treść otaczającej przestrzeni mogły odgrywać taką rolę, istotna jest świadomość ich posiadania, a także szeroko pojmowane działania ochronne. Zarazem odniesienie się do takich pojęć jak „dziedzictwo kulturowe” i „krajobraz kulturowy”, które rozszerzają pojęcie „zabytek” czy „ochrona zabytków” ma na celu wpisanie założeń *Programu opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz* w doktryny międzynarodowe, ukierunkowane na ochronę dziedzictwa przeszłości, które zakładają uwzględnianie wielu aspektów środowiska i jego składników².

Zgodnie z wytycznymi Konwencji Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO z 1972 roku oraz założeniami Polskiego Komitetu ds. UNESCO krajobrazy kulturowe oraz ich składniki są *„ilustracją ewolucji społeczeństw i sposobu osiedlania się na przestrzeni dziejów zależnie od fizycznych ograniczeń lub korzyści wynikających ze środowiska naturalnego oraz oddziaływania czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych”*. W myśl tej samej Konwencji dobrami kultury są *„zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, jaskinie i zgrupowania tych elementów mające wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki; zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii; miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnograficznego lub antropologicznego”*.

Przytoczonym założeniom międzynarodowym odpowiadają nie tylko wytyczne prawa krajowego, które określają ustawowe podstawy zorganizowanych działań na rzecz ochrony

¹ J. Bogdanowski, *Badania i ochrona krajobrazu kulturowego* (w:) *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, red. nauk. A. Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 23.

² Por. *Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020*, Zielona Góra - Gorzów Wlkp. 2017, s. 6, bip.lubuskie.pl [dostęp: 3. 08. 2017 roku].

dziedzictwa kulturowego, ale również praktyka na poziomie centralnym i samorządowym³. Zwłaszcza ten drugi aspekt działań w wymiarze dbania o dobro wspólne pozostaje szczególnie doniosły, gdyż to gminy - jako podstawowe jednostki samorządu terytorialnego zgodnie z art. 164 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, mają największy wpływ na możliwość kreowania postaw reinwestycyjnych wobec członków swoich wspólnot. Wśród wielu wyznaczników takich działań - rozumianych także jako prospołeczne, jest ochrona szeroko pojmowanego materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Działania te tak istotne na poziomie lokalnym określają szacunek do przeszłości, wyrażając w duchu polifonii wartości odpowiedzialność za przyszłe pokolenia i stan w jakim to one zastaną spuścizną także współczesnych.

Celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz na lata 2018-2021*, zwanego dalej *Programem*, będącego oficjalnym dokumentem prawno-programowym w zakresie sprawowania polityki samorządowej gminy Międzyrzecz w obrębie zadań dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, jest uzupełnienie kompleksowego systemu planowania gminy oraz poprawa stanu zachowania i aktywności na rzecz dziedzictwa kulturowego, polegająca na wykorzystaniu dostępnego instrumentarium i aktywizacji za pomocą narzędzi prawnych, ekonomicznych oraz społecznych, działań organów samorządowych i miejscowej społeczności. Cele szczegółowe realizacji programu określa *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568). Zgodnie z brzemieniem art. 87, ust. 2 Ustawy, *Program* poprzez zintegrowane działania na wielu płaszczyznach ma na celu w szczególności:

- 1) *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*

³ L. Jaworski, *Realizacja obowiązku ochrony zabytków przez organy administracji publicznej* (w:) *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. nauk. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009., s.194-205.

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Program oraz załącznik do *Programu* w postaci Gminnej Ewidencji Zabytków (zwanej dalej GEZ) został sporządzony na podstawie art. 87, ust. 1 oraz art. 22, ust. 4 i 5 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568), zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* (Dz. U. nr 113, poz. 661). Załącznik do *Programu* w postaci GEZ, obejmuje zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa (*Instrukcja opracowywania karty adresowej zabytku nieruchomego GEZ*):

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

Zgodnie z art. 87, ust. 1 *Program* został sporządzony na okres 4 lat. Uchwałą o przyjęciu *Programu* zgodnie z art. 87, ust. 3 przyjmuje rada gminy po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków; *Program* (art. 87, ust. 4) ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego. Z realizacji *Programu* wójt (burmistrz, prezydent miasta) przedstawia sprawozdanie w okresie co 2 lata, od momentu przyjęcia *Programu* na podstawie uchwały rady gminy i przedstawia się je radzie gminy (art. 87, ust. 5 *Ustawy*).

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Działania samorządów, w tym samorządu gminy, ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego pozostają przedmiotem polskiego systemu prawnego, określonego szczegółowo w

aktach normatywnych. Już w preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. Nr 78 poz. 483) określono że (...) *wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku.* Prawną podstawę przygotowania gminnego programu opieki nad zabytkami stanowią:

- **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. Nr 78 poz. 483)**, która określa doktrynalną podstawę ochrony dziedzictwa kulturowego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz poza jej granicami jeśli jest to polskie dziedzictwo kulturowe. Art 5 Konstytucji określa, że: *Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju;* art. 6, ust 1: *Rzeczpospolita Polska (...) stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju;* art. 86: *Obowiązkiem obywatela polskiego (...) jest troska o dobro wspólne*⁴.

- **Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. 2017, poz. 1875)** w art. 7, ust. 1 określono zadania gminy polegające na zaspokajaniu zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym: pkt. 1: *ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej*, pkt. 8: *edukacji publicznej*, pkt 9: *kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, pkt. 10: *kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych*, pkt 12: *zieleni gminnej i zadrzewień*, pkt. 17: *wspierania i upowszechniania idei samorządowej, w tym tworzenia warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej*, pkt. 18: *promocji gminy*, pkt. 19: *współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2016 r. poz. 239)*, pkt 20: *współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.*

⁴ Por. M. Chmaj, *Konstytucyjne podstawy ochrony dóbr kultury* (w:) *Prawna ochrona dóbr kultury*, s. 7-25.

• **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2017, poz. 2187)**, która w art. 87 ust. 1 stanowi, że: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.* Art. 21 określa że *Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.* Art. 22, ust. 4 tejże Ustawy określa również prawne podstawy GEZ, stwierdzając wprost, że: *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.* Ustawa nadaje organom gmin kompetencje w obrębie działań na rzecz ochrony prawnej zabytków. Zgodnie z art. 4 *Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.* W myśl Ustawy, wpis zabytków do GEZ nie jest formą ochrony prawnej zabytków, która jest sprawowana przez właściwe organy administracji państwowej (Minister właściwy do spraw kultury oraz wojewodowie), lecz formą zapewnienia opieki nad zabytkami, które określone są w art. 5 Ustawy i polegają w szczególności na: *naukowym badaniu i dokumentowaniu zabytku; prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczeniu i utrzymaniu zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystaniu z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.* W myśl Ustawy (art. 6, ust. 1) ochronie i opiece podlegają: *bez względu na stan zachowania: 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: a) krajobrazami kulturowymi, b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, c) dziełami architektury i budownictwa, d) dziełami budownictwa obronnego, e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, f) cmentarzami, g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub*

instytucji; 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642 i 908 oraz z 2013 r. poz. 829), f) instrumentami muzycznymi, g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji; 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, b) cmentarzyskami, c) kurhanami, d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. 2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. Art. 7 - w szczególności ust. 3 oraz 4 odnoszą się do kompetencji gminy w zakresie działań na rzecz ochrony zabytków. Rzeczone przepisy oznaczają wprost, że formami ochrony zabytków są (ust. 3) *utworzenie parku kulturowego*, co w związku z art. 16 oraz art. 17 Ustawy określa wprost kompetencje gminy; ponadto (ust. 4) *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego*. Przepis ten określa wprost obowiązki gminy w związku z art. 18-20 Ustawy.

• **Pozostałe akty prawne istotne z punktu realizacji *Programu***

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U.2017.0.1073);
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz. U. 2017, poz. 1332);
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2017, poz. 519);
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2018, poz. 142)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2018, poz. 121);
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. 2015, poz. 1777);
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2017, poz. 912);
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2017, poz. 681);
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2017, poz. 862);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. 2016, poz. 1817);
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 2017, poz. 972);
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 2012, poz. 642);
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2018, poz. 217);

• **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. 2015, poz. 774)** wprowadzając szereg zmian do niektórych przepisów określających m.in. planowanie przestrzenne i ochronę zabytków⁵ - wprowadza na poziomie gminy tzw. uchwały krajobrazowe regulujące zasady kreowania przestrzeni z wykorzystaniem powierzchni reklamowych i zasady oraz warunki sytuowania obiektów małej architektury i ogrodzeń. Kompetencje wynikające z Ustawy dla gmin odnoszą się wprost do zasad kreowania ładu przestrzennego, w tym do zagadnień zachowania ładu w obrębie przestrzeni o cechach historycznych lub też wprost

⁵ Zgodnie z *Ustawą o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu* dokonuje się zmian w następujących aktach prawnych: Ustawie z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, Ustawie z dnia 20 maja 1971 r. - Kodeks wykroczeń, Ustawie z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych, Ustawie z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane, Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska, Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Ustawie z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.

podlegających ochronie z punktu widzenia Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Istotnym elementem Ustawy pozostają również wprowadzone na jej mocy tzw. audyty krajobrazowe. Ten rodzaj działań polegający na „identyfikacji krajobrazów” występujących na obszarze całego województwa został określony jako zadanie własne samorządu województwa. Tym niemniej przepisy Ustawy tworzą konsekwencje dla samorządów gmin, które mogą dotyczyć zagadnień ochrony zabytków i szerszej rozumianego dziedzictwa kulturowego. Organy gminy zostały zobowiązane do: uwzględniania wymogów ochrony krajobrazu, ponadto wniosków i rekomendacji wynikających z audytów krajobrazowych. Wnioski wynikające z audytów krajobrazowych muszą być również uwzględniane w planach zagospodarowania przestrzennego, w tym powinny określać: zasady ochrony i kształtowania krajobrazu; granice i sposoby zagospodarowania dla krajobrazów priorytetowych określonym w audycie krajobrazowym⁶;

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. 1990, nr 61, poz. 354);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004, Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011, Nr 113, poz. 661);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2015, poz. 1789);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. 2015, poz. 1275);

⁶ *Jak wykorzystać potencjał „Ustawy krajobrazowej”? Instrumenty prawne i propozycje. Przewodnik dla samorządu gminnego*, opr. D. Zalewski (red.), A. Bochentyn, P. Konopczyńska, M. Muza, Gdańsk 2016, s. 10, 36-37.

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2015, poz. 399);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 784);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. 2014, poz. 110);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 5 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004, Nr 212, poz. 2153).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Międzyrzecz na lata 2018-2021 jest zgodny z priorytetami oraz działaniami na rzecz ochrony zabytków i szerzej rozumianego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, przyjętymi w dokumentach strategicznych państwa oraz województwa lubuskiego i powiatu międzyrzeckiego⁷.

• **Dokumenty państwowe:**

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017;**
- **Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo Kulturowe”;**
- **Narodową Strategię Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 z uzupełnieniem na lata 2004-2020;**
- **Koncepcję Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030;**
- **Strategię rozwoju Kraju 2020 (Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju Polska 2030);**
- **Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony - miasta - obszary wiejskie.**

⁷ W odniesieniu do dokumentów programowych województwa lubuskiego por. uwagi teoretyczne: M. Tureczek, *Tożsamość i dziedzictwo kulturowe w polityce władz lokalnych - uwagi do dokumentów programowych województwa lubuskiego* (w:) Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, J. Zięba, Zielona Góra 2014, s. 211-225.

- Dokumenty na poziomie województwa i powiatu:
 - Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020;
 - Strategia rozwoju województwa lubuskiego. Aktualizacja z horyzontem czasowym do 2020 roku;
 - Strategia rozwoju kultury województwa lubuskiego;
 - Program rozwoju lubuskiej turystyki do 2020 roku;
 - Strategia rozwoju Polski Zachodniej 2020;
 - Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego;
 - Regionalny program operacyjny - Lubuskie 2020;
 - Program opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017;
 - Program ochrony środowiska dla powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017 z perspektywą na lata 2018-2021;
 - Strategia zrównoważonego rozwoju powiatu międzyrzeckiego 2001 (aktualizacja 2004);
 - Plan rozwoju lokalnego powiatu międzyrzeckiego na lata 2008-2010.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- ***Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 (zwany dalej Programem krajowym)***: został przyjęty Uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 roku i wpisuje się w system dokumentów planistycznych państwa, pozostając instrumentem wykonawczym dla *Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*. Głównym celem *Programu krajowego* jest *Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków*. Dokument obejmuje diagnozę stanu ochrony zabytków w Polsce w obrębie trzech płaszczyzn:
 - *organizacji i zadań ochrony zabytków w Polsce;*
 - *stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach;*
 - *komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.*W obrębie celów szczegółowych wskazano następujące wytyczne:
 - *wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- *wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.*

Z punktu widzenia założeń programów gminnych istotne znaczenie mają zagadnienia horyzontalne w ramach *Programu krajowego*, ze szczególnym uwzględnieniem takich jak:

- *zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;*
- *budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.);*
- *zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.*

Wymienione założenia wpisują się w zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie lokalnym. W obrębie diagnozy ukierunkowanej na globalne założenia ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce, *Program krajowy* wprost odnosi się do roli samorządów terytorialnych, których kompetencje traktowane są jako pomocnicze w wymiarze państwowej polityki wobec dziedzictwa kulturowego. Na poziomie kompetencji gminnych podkreśla się możliwość tworzenia parków kulturowych jako formy ochrony obszarowej, tworzenie gminnych ewidencji zabytków, które mogą obejmować obiekty wyznaczone przez wójtów, burmistrzów i prezydentów miast w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, wreszcie wprowadzanie stref ochronnych w lokalnych planach zagospodarowania przestrzennego. W istocie tak sformułowane kompetencje mogą przyczynić się do kreowania aktywnej polityki ochrony zabytków na poziomie gminy. *Program krajowy* definiuje dziedzictwo kulturowe jako potencjał rozwoju społecznego, czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, a także zakłada ułatwienie dostępu do dziedzictwa i jego partycypację społeczną. Ale w obrębie analizy SWOT *Programu krajowego* obok szans i potencjału dziedzictwa, dostrzega się słabe strony polityki gmin wobec dziedzictwa, wśród których wymienia się m.in: doraźność planowania przestrzennego na poziomie gmin, brak spójności ochrony zabytków z ochroną przyrody, niski poziom i złe planowanie środków finansowych w samorządach wobec zasobów ilościowych i jakościowych dziedzictwa kulturowego, niski poziom

edukacji i zaangażowania społecznego, brak zrozumienia dla potencjału gospodarczego dziedzictwa na poziomie lokalnym.

• **Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo Kulturowe”**: jest cyklicznym działaniem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, którego celem jest finansowanie działań w obszarze szeroko pojętej działalności na rzecz kultury i dziedzictwa. W obrębie poszczególnych programów ogłaszanych w cyklach rocznych, istotne znaczenie jako instrumentarium dla realizacji *Programu* mogą mieć programy z zakresu dziedzictwa kulturowego, które obejmują między innymi inicjatywy na rzecz kolekcji muzealnych i wspierania działań muzealnych, kultury ludowej i tradycji, ochrony zabytków i ochrony zabytków archeologicznych, badania polskich strat wojennych, wspieranie samorządowych instytucji kultury i opieki nad miejscami pamięci. W 2017 roku zgodnie z danymi MKiDN, ogłoszone były następujące programy, które mają charakter powtarzalny:

- **Kolekcje muzealne**: celem jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej;
- **Wspieranie działań muzealnych**: celem jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliaми i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych;
- **Kultura ludowa i tradycja**: celem jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- **Ochrona zabytków**: celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;
- **Ochrona zabytków archeologicznych**: celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych;
- **Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą**: celem jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat;

- **Miejsca pamięci narodowej za granicą:** celem jest dążenie do zapewnienia godnego miejsca spoczynku naszym poległym i pomordowanym oraz troska i opieka nad miejscami pochówku znajdującymi się poza granicami kraju;
- **Badania polskich strat wojennych:** celem jest wsparcie działalności instytucji w kwestii badań proveniencyjnych odnośnie strat wojennych poniesionych w zakresie zbiorów artystycznych;
- **Wspieranie samorządowych instytucji kultury - opiekunów miejsc pamięci:** celem jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- **Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju:** celem jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

• **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 z uzupełnieniem na lata 2004-2020 (zwana dalej Narodową Strategią):** jest dokumentem przyjętym na mocy Uchwały Rady Ministrów z 21 września 2004 roku i pozostaje głównym dokumentem strategicznym w zakresie polityki kulturalnej państwa. Wśród programów operacyjnych stanowiących instrumentarium realizacyjne Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zawarto program operacyjny **Dziedzictwo kulturowe**. Zgodnie z założeniami program ma być realizowany w obrębie dwóch priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Pierwszy z priorytetów zgodnie z wytycznymi *Narodowej Strategii* koncentruje się na *poprawie stanu zachowania zabytków i zwiększeniu ich roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, wreszcie w, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę*. Priorytet drugi ukierunkowany został na zadaniach związanych z zakupami muzealiów, digitalizacją i dokumentacją zbiorów muzealnych, archiwalnych, księgozbiorów, poprawą praktyk w obrębie instytucji w tym wspieraniu pracowni konserwatorskich oraz technik konserwacji zabytków.

Wspieranie ochrony dziedzictwa kulturowego zostało uwzględnione także w innych programach:

- **Promocja czytelnictwa**, obejmuje działania na rzecz bibliotek, m. in. poprawa jakości i dostępności zbiorów bibliotecznych;
- **Edukacja Kulturalna i upowszechnianie** kultury, który obejmuje m.in. zadania z zakresu dokumentowania i upowszechniania dorobku kultury ludowej, a także działań na rzecz specyficznych regionalnych zjawisk kulturalnych, w tym w obrębie kultury ludowej, organizacja warsztatów itp.;
- **Promesa Ministra Kultury**, którego celem jest dofinansowanie wkładów własnych w ramach środków pozyskiwanych z funduszy europejskich, które mogą być przeznaczone m. in. na zadania z zakresu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego;
- **Rozwój infrastruktury kultury i szkolnictwa artystycznego oraz wzrost efektywności zarządzania kulturą**, którego celem jest m. in. rewitalizacja i modernizacja na cele kulturalne obiektów zabytkowych, ekspertyzy konserwatorskie i in.;
- **Rozwój inicjatyw lokalnych**, którego celem jest wyrównywanie dostępu i pobudzanie inicjatyw wskazuje się na działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

• **Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 (zwana dalej Koncepcją Zagospodarowania)**: przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 roku jest najważniejszym dokumentem strategicznym dotyczącym ładu przestrzennego Polski. Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Rozwoju: *celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie*. W obrębie najważniejszych problemów zagospodarowania polskiej przestrzeni wskazuje się:

- *tworzenie warunków równomiernego rozwoju poza dużymi miastami;*
- *rozwój infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;*
- *poszanowanie środowiska naturalnego i walorów krajobrazowych, w tym kulturowych;*
- *utrzymanie skutecznego systemu planowania przestrzennego (np. eliminowanie chaotycznego sposobu zabudowy).*

Wizja *Koncepcji Zagospodarowania* zakłada, że *przestrzeń Polski ma być przyjazna dla mieszkańców naszego kraju i z powodzeniem konkurować z przestrzenią europejską, Siłą polskiej przestrzeni, podobnie jak w Europie, będzie rozwój obszarów funkcjonalnych.* Zarazem obszar funkcjonalny jest definiowany jako: *obszar kraju wyodrębniony na podstawie wspólnych cech geograficznych i silnych wewnętrznych powiązań. Przykładem obszaru funkcjonalnego może być duże miasto i otaczające je gminy. Mieszkańcy tych gmin na co dzień dojeżdżają do pracy w mieście, uczą się w nim, studiują, chodzą do teatru. Oznacza to, że taki obszar posiada wspólny potencjał i bariery rozwojowe, niezależne od granic administracyjnych. Planowanie przestrzenne czy szerzej – planowanie rozwoju – ponad tymi granicami, pozwala osiągnąć lepsze efekty.*

• ***Strategia Rozwoju Kraju 2020 (Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju Polska 2030). (zwana dalej Strategią Rozwoju):*** przyjęta 25 września 2012 roku, jest dokumentem określającym priorytety rozwojowe kraju w średnim horyzoncie czasowym. *Strategia Rozwoju* pozostaje spójna ze strategią Europa 2020 i określa ramy realizacyjne dla perspektywy finansowej programów finansowanych ze środków wspólnotowych w latach 2014-2020. Wizja Polski 2020 ma być osiągnięta m. in. poprzez działania na rzecz poprawy spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej. Osiągnięcie tych celów przewiduje działania na rzecz inicjatyw prospołecznych, rewitalizację obszarów zdegradowanych oraz efektywne wykorzystywanie zasobów naturalnych i kulturowych. W obrębie obszaru strategicznego: **Sprawne i efektywne państwo**, podkreśla się działania na rzecz ładu przestrzennego poprzez rozbudowę infrastruktury informacji przestrzennej oraz *kontrolowanie procesów suburbanizacji, planowanie na obszarach rozwojowych i stosowanie planowania funkcjonalnego, uwzględniającego również aspekt społeczny oraz ochronę krajobrazu kulturowego i przyrodniczego.*

• ***Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony - miasta - obszary wiejskie (zwana dalej Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego)*** przyjęta 13 lipca 2010 roku jest dokumentem strategicznym odnoszącym się do polityki rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu wojewódzkim. Strategia zakłada wzmocnienie roli regionów dla celów rozwojowych kraju. W obrębie wizji rozwoju regionalnego kraju do 2020 roku podkreśla się tożsamość regionalną, spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną, która może być osiągnięta m.in. poprzez wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i walorów

środowiska naturalnego rozumianych jako czynniki rozwojowe w wymiarze społecznym i gospodarczym.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

• **Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020** przyjęty Uchwałą Sejmiku Województwa Lubuskiego nr XXIX/444/17 z 10 kwietnia 2017 roku jest dokumentem określającym warunki organizacyjne i finansowe w zakresie działań do 2020 roku ukierunkowanych na poprawę stanu zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w zakresie mieszczącym się w kompetencjach samorządu województwa. Celem głównym określonym w ramach Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego jest: *wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu i budowaniu więzi społecznych*. Tak określony cel zakłada następujące priorytety:

- *rozpoznanie zasobu i aktywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym;*
- *rewaloryzacja zabytków o wysokiej randze w krajobrazie kulturowym regionu;*
- *aktywizacja społeczna i gospodarcza w zakresie opieki nad zabytkami;*
- *edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego.*

W obrębie założeń dotyczących realizacji *Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego*, wymienia się wśród obiektów zabytkowych na terenie województwa lubuskiego liczne obiekty z terenu gminy Międzyrzecz, mieszczące się w pojęciu układów urbanistycznych i ruralistycznych, zespołów krajobrazowych, pojedynczych obiektów architektury, szlaków turystycznych itp. Wśród najważniejszych wymienia się:

- *dziedzictwo archeologiczne;*
- *układ urbanistyczny Międzyrzecza;*
- *Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego (jednostka powiatu międzyrzeckiego);*
- *Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie (jednostka gminy Międzyrzecz) oraz obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego;*
- *układy ruralistyczne na terenie gminy Międzyrzecz;*
- *architektura sakralna w Międzyrzeczu i okolicach;*
- *architektura rezydencjonalna;*
- *obiekty użyteczności publicznej;*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- cmentarze;
- zabytki techniki (np. młyn w Kuźniku);
- wyposażenie ruchome szczególnie w obrębie obiektów sakralnych w okolicach Międzyrzecza;
- dziedzictwo niematerialne w postaci onomastyki, szlaków kulturowych, spuścizny religijnej (Pięciu Braci Międzyrzeczkich).
- szlaki turystyczne: szlak cysterski, szlak gotyckich kościołów farnych, szlak zabytkowych ratuszy, szlak zabytkowych kościołów drewnianych, szlak zabytkowych organów, szlak fortyfikacji MRU, szlak najcenniejszych zespołów urbanistycznych o średniowiecznym rozplanowaniu i zachowanym układzie przestrzennym, Lubuska Droga Świętego Jakuba - fragment Europejskiego Szlaku Kulturowego.

W Programie opieki nad zabytkami województwa lubuskiego zakłada się, że w obrębie instrumentarium wdrażania przyjętych założeń udział powinny brać samorządy gminne oraz gminne jednostki organizacyjne poprzez:

- możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków na problematykę związaną z dziedzictwem kulturowym, w tym na dotacje do prac przy zabytkach;
- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ujęcia w nich problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym,
- ochrona unikalnego krajobrazu kulturowego poprzez tworzenie parków kulturowych;
- opracowywanie studiów, diagnoz i programów opieki zabytków i krajobrazu kulturowego,
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych i gospodarczych na rzecz zagospodarowywania zabytków, ich promocji i popularyzacji,
- stymulowanie działań właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należyтым stanie.

• **Strategia rozwoju województwa lubuskiego. Aktualizacja z horyzontem czasowym do 2020:** przyjęta Uchwałą Nr XXXVII/260/2005 Sejmiku Województwa z 19 grudnia 2005 roku. Dokument w założeniach programowych określa kierunki rozwoju województwa lubuskiego, wyzwania rozwojowe oraz kierunki postępowania władza samorządowych z uwzględnieniem priorytetów rozwojowych w obszarze zagadnień gospodarczych i społecznych. Dziedzictwo kulturowe zostało ujęte w obrębie kapitału materialnego regionu i jest traktowane jako czynnik rozwojowy o niedostatecznym i nieefektywnym

wykorzystaniu istniejącego potencjału. Prorozwojowe wykorzystanie dziedzictwa kulturowego traktuje się jako wyzwanie strategiczne w ramach Strategii rozwoju województwa lubuskiego.

• **Strategia rozwoju kultury województwa lubuskiego:** przyjęta Uchwałą nr XX/142/ 2004 przez Sejmik Województwa Lubuskiego z 28 czerwca 2004 roku. W obrębie głównych celów strategii wskazano:

- *zapewnienie przestrzennej, gospodarczej i społecznej spójności regionu;*
- *podniesienie poziomu wykształcenia społeczeństwa i zwiększenie potencjału innowacyjnego nauki i gospodarki;*
- *rozwój przedsiębiorczości;*
- *efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego - poprzez wykorzystanie walorów środowiska i dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki oraz rozwój usług kulturalnych, zdrowotnych i sportowych dla mieszkańców regionu i gości zagranicznych.*

Realizację wskazanych celów planuje się osiągnąć poprzez działania na rzecz szeroko pojętej działalności na rzecz kultury i społeczeństwa, w tym podkreśla się w sposób szczególny działania na rzecz dziedzictwa kulturowego, m.in.: *inwentaryzacja dziedzictwa kulturowego regionu, opracowanie programu jego odnawiania i propagowania, kształtowanie świadomości społecznej dotyczącej roli środowiska i dziedzictwa kulturowego, waloryzacja i inwentaryzacja zasobów ekologicznych oraz historyczno - kulturowych.* Program podkreśla rolę i znaczenie kultury w harmonijnym rozwoju regionu, w tym zakłada konieczność określenia mechanizmów zapewniających zachowanie dziedzictwa kulturowego i tożsamości regionu w ramach członkostwa w Unii Europejskiej.

• **Program rozwoju lubuskiej turystyki do 2020 roku:** przyjęty Uchwałą Zarządu Województwa Lubuskiego nr 237/2813/14 z 4 lutego 2014 roku jest dokumentem rozwijającym Strategię rozwoju województwa lubuskiego, który jako cel nadrzędny zakłada *stworzenie możliwości i warunków do dynamicznego rozwoju szeroko pojętego sektora turystycznego w regionie.* W programie uwzględniono 8 celów operacyjnych:

- Stworzenie konkurencyjnego wizerunku turystycznego regionu;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- Stworzenie kompleksowego systemu informacji i promocji turystycznej oraz oznakowania turystycznego w regionie;
- Rozwój produktów turystycznych;
- Rozwój infrastruktury turystycznej;
- Wzmocnienie platform współpracy i rozwoju turystyki oraz doskonalenie kadr dla turystyki w regionie;
- Rozwój wiodących form turystyki;
- Rozwój rekreacji ruchowej i zdrowotnej;
- Rozwój turystyki transgranicznej i wykorzystanie szans przygranicznego położenia.

Program przewiduje przygotowanie produktów wizerunkowych, wśród których pojawia się propozycja utworzenia produktu „Militaria i fortyfikacje”, gdzie jednym z głównych założeń jest wykorzystanie podziemi Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. W tym celu założeniach programu rozwoju lubuskiej turystyki przewiduje się m. in.:

- Zakup i modernizacja taboru kolei podziemnej w bunkrach Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego;
- Budowa nowego obiektu na potrzeby siedziby Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie i obsługi ruchu turystycznego w Międzyrzeckim Rejonie Umocnionym;
- Jednolite oznakowanie turystyczne „Lubuskiego Szlaku Fortyfikacji”, wytyczenie szlaków naziemnych, ustawienie tablic informacyjnych dotyczących najciekawszych obiektów militarnych;
- Budowa ścieżki pieszo-rowerowej łączącej trasy turystyczne MRU w Boryszynie i Pniewie.

• **Strategia rozwoju Polski Zachodniej 2020:** dokument określający ramowe kierunki rozwoju województw „Polski Zachodniej” do 2020 roku, stawia sobie za cel wykorzystanie współpracy międzywojewódzkiej w celu poprawienia konkurencyjności i przeciwdziałania marginalizacji mikroregionów obszaru ujętego w programie. Wśród celów *Strategii* wskazuje się na: *wspieranie rozwoju sieci współpracy ośrodków naukowo-technologicznych i akademickich Polski Zachodniej oraz rozwijanie innych elementów gospodarki opartej na wiedzy; stymulowanie kompleksowego rozwoju osi odrzańskiej; tworzenie wspólnego produktu turystycznego Polski Zachodniej; osiągnięcie nowej jakości współpracy transgranicznej. Tym samym założenia celów Strategii mają znaczenie dla działań ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego.*

• **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego** przyjęty uchwałą nr XXXVII/272/2002 w dniu 2 października 2002 r., jako akt określający kierunki zagospodarowania w zakresie takich zagadnień jak rozmieszczenie inwestycji celu publicznego czy zabudowy ma istotne znaczenie dla zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego zakłada efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego dla rozwoju turystyki. W programie uwzględniającym aktualizacje oparte o inne dokumenty strategiczne województwa lubuskiego określa się potrzebę dążeń do wzmocnienia pozycji dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego poprzez włączanie jego zasobów do dokumentów i działań strategicznych na szczeblu krajowym i międzynarodowym. Dokument zwraca uwagę na zasoby kulturowe Międzyrzecza. Na zagadnienia ochrony wartości kulturowych zwraca się uwagę w obrębie części II: Plan struktury funkcjonalno-przestrzennej. Kierunki polityki przestrzennej, 12: Strefa kulturowa. W obrębie wskazanych rozważań określa się: - *działania zmierzające do wykorzystania i utrzymania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego*; - *wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego*; - *ochrona krajobrazu kulturowego województwa*; - *proponowane parki kulturowe*; - *proponowane szlaki turystyczne*; - *najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego*. Jedną z podstawowych zasad rozwoju zagospodarowania przestrzennego jest wykorzystanie wartości wynikających z uwarunkowań zewnętrznych (położenie województwa przy granicy oraz w obrębie szlaków drogowych) nadto uwarunkowań wewnętrznych - istniejących zasobów kulturowych, materialnych i niematerialnych. W założeniach wizji regionu, zakłada się rozwój dziedzin z zakresu gospodarowania przestrzennego na bazie wartości środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego jako czynników wzmocniających potencjał wewnętrzny:

- *lubuska przestrzeń przyrodnicza przekazała już wartości ekologiczne i swoją różnorodność biologiczną do systemu zasobów europejskich, w celu otwarcia jej na rosnący popyt Europy Zachodniej na różne formy ekoturystyki i wypoczynku*;
- *region uzyskał wzmocnioną tożsamość regionalną, opartą na mocnej symbiozie chronionego dziedzictwa kulturowego i adaptacji wątków europejskich silnie oddziaływujących na region z racji jego położenia w centrum Środkowej Europy*.
- *w atrakcyjnej przestrzeni przyrodniczej Ziemi Lubuskiej ukształtowano liczne zespoły osiedli rekreacyjnych z bazą wypoczynkową, w których mieszkańcy Polski, Berlina,*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

Brandenburgii, Saksonii, Szwecji i innych krajów, dzierżawią i następnie zakupują działki różnej wielkości na budowę domów weekendowych i letniskowych.

W obrębie założeń planu zidentyfikowano m.in. następujące kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- *działania zmierzające do utrzymania i wykorzystania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego;*
- *wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;*
- *ochrona krajobrazu kulturowego województwa.*

• **Regionalny program operacyjny - Lubuskie 2020** przyjęty Uchwałą Zarządu Województwa Lubuskiego nr 9/103/15 z 20 stycznia 2015 roku stanowi narzędzie realizacji polityki spójności na obszarze województwa w perspektywie finansowej Unii Europejskiej na lata 2014-2020. Celem realizacji założeń Regionalnego programu operacyjnego jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju województwa we wszystkich obszarach aktywności społeczno-gospodarczej. Wśród działań przyjętych do realizacji uwzględniono priorytet 4: Środowisko i kultura - poprawa stanu środowiska kulturowego i ochrona dziedzictwa kulturowego.

• **Program opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017** przyjęty Uchwałą z Rady Powiatu Międzyrzeckiego nr XLIII.51.14 z 26 lutego 2016 roku jest dokumentem określającym działania związane z poprawą stanu zachowania i profilaktyki dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego. Celem głównym Programu opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego jest: *Poprawa jakości polityki samorządu powiatu międzyrzeckiego i praktyk współpracy społecznej w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym.* Wśród celów priorytetowych wskazano:

- *ochrona obiektów zabytkowych, których właścicielem jest powiat międzyrzecki,*
- *uwzględnienie zabytków w obrębie systemu zadań strategicznych w ramach zagadnień zagospodarowania przestrzennego,*
- *intensyfikacja współpracy między samorządem i społecznością lokalną na rzecz poprawy stanu ochrony i promocji zabytków*

Obecnie dobiega końca okres obowiązywania analizowanego dokumentu. Władze samorządowe powiatu międzyrzeckiego zapowiadają jego aktualizację na kolejny okres

obowiązania. Istotny dla *Programu opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz* pozostaje kontekst metodologiczny programu powiatowego, gdzie określono obszary potencjalnych konfliktów w obrębie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym. Wskazane założenia metodologiczne wykorzystano przy analizie SWOT (→ patrz niżej analiza SWOT).

• ***Program ochrony środowiska dla powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017 z perspektywą na lata 2018-2021*** przyjęty Uchwałą Rady Powiatu Międzyrzeckiego nr XLVIII.283.14 z 30 czerwca 2014 roku, uwzględnia w obrębie celów szczegółowych zagadnienia ochrony dziedzictwa przyrodniczego, gdzie podkreśla się potrzebę ochrony walorów przyrodniczych i krajobrazowych powiatu. Szczegółowe założenia realizacji tego celu przewidują:

- *Kształtowanie systemu obszarów chronionych powiatu w ciągłości z terenami otaczającymi, w sposób umożliwiający realizację chronionych systemów przyrodniczych w skali regionu i kraju,*
- *Promocja walorów przyrodniczych i zrównoważony rozwój turystyki.*

• ***Strategia zrównoważonego rozwoju powiatu międzyrzeckiego 2001 (aktualizacja 2004)*** uwzględniająca walory historyczne i kulturowe powiatu jako czynniki mające potencjalne znaczenie dla rozwoju. W obrębie charakterystyki walorów turystycznych podkreśla się potrzebę zrównoważonego rozwoju tej dziedziny z uwzględnieniem walorów przyrodniczych, społecznych oraz kulturowych. Strategia zakłada możliwość rozwoju turystyki jako czynnika poprawiającego możliwości zatrudniania. W obrębie potencjału wskazuje się bliskość granicy polsko-niemieckiej oraz walory środowiska przyrodniczego. Jednocześnie w założeniach *Strategii* wskazuje się na potrzebę opracowania programu rozwoju turystyki na terenie powiatu międzyrzeckiego. Zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami uwzględnia się w obrębie zagadnień kultury. Tu wskazuje się na pozycję międzyrzeckiej placówki muzealnej. Wśród wniosków podkreśla się niedostateczny poziom finansowania. Problem ochrony i opieki nad zabytkami określa również analiza SWOT Strategii w zakresie edukacji i kultury. Jako mocną stroną wskazuje się bogate tradycje historyczne i kulturowe oraz wielość unikatowych obiektów zabytkowych. Jako stroną słabą określono ich zły stan.

- **Plan rozwoju lokalnego powiatu międzyrzeckiego na lata 2008-2010.** W obrębie założeń uwzględniono między innymi inwestycje w obrębie zespołu muzealnego w Międzyrzeczu, modernizację i przebudowę budynku I liceum Ogólnokształcącego w Międzyrzeczu, projekty związane z działaniami wokół publicznych obiektów przemysłowych oraz ich otoczeniem i przystosowaniem na cele kulturalne, ponadto projekty związane z zabezpieczeniem obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. Część z tych inwestycji zostało zrealizowanych lub jest w trakcie realizacji. Dodatkowo wskazuje się także na projekty promocyjne powiatu, które mogą uwzględniać zagadnienia związane z ochroną zabytków.

- Zagadnienia ochrony środowiska kulturowego w ograniczonym zakresie podejmują również inne dokumenty programowe powiatu. Przede wszystkim znaczenie w wymiarze działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego mają cykliczne programy współpracy z organizacjami pozarządowymi i podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego, gdzie uwzględnia się między innymi zadania w zakresie promocji powiatu oraz ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, które powierza się do realizacji organizacjom pozarządowym. Na obecnym etapie część ze wskazanych dokumentów wymaga aktualizacji.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Program w wymiarze merytorycznym pozostaje zgodny z podstawowymi dokumentami strategicznymi gminy Międzyrzecz. Założenie to określa konieczność synergii wielu działań, które w sposób całościowy bezpośrednio i pośrednio będą się przyczyniały do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy. Do najważniejszych dokumentów gminnych, których zawartość merytoryczna i założenia metodologiczne odnoszą się do zagadnień ochrony i opieki nad zabytkami oraz krajobrazem kulturowym zaliczają się:

- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Międzyrzecz na lata 2011-2020;
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyrzecz. Zmiana;
- Program Ochrony Środowiska dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016-2020 z perspektywą na lata 2021-2024;
- Plan zachowania i odtwarzania zadrzewień liniowych gminy Międzyrzecz;
- Projekt założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016-2030 wraz z *Prognozą oddziaływania na środowisko*

Dodatkowo należy wskazać, że w przygotowaniu pozostaje *Lokalny program rewitalizacji dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016 - 2022*. W założeniu dokument ten powinien pozostawać w korelacji metodologicznej i merytorycznej do Programu opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz na lata 2018-2021.

- ***Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Międzyrzecz na lata 2011-2020*** przyjęta Uchwałą Rady Miejskiej w Międzyrzeczu nr XVIII/129/12 z 27 marca 2012 roku *jest w założeniu koncepcją kreowania świadomego rozwoju gminy w długim okresie*. W dokumencie została sformułowana wizja gminy, która zakłada, że: *Międzyrzecz [będzie] gminą turystyczną, z licznymi walorami środowiskowymi, będącą przyjazną mieszkańcom i środowisku naturalnemu oraz atrakcyjnym ośrodkiem zamieszkania, wypoczynku, a przede wszystkim inwestowania*. Wśród czterech celów strategicznych gminy wskazano: 1) potrzebę poprawy infrastruktury społeczno-gospodarczej gminy oraz 3) poprawę potencjału turystycznego gminy.

W ramach celu pierwszego określono zadania szczegółowe w postaci: poprawy infrastruktury wokół turystyki związanej z Międzyrzeczkim Rejonem Umocnionym, m.in.:

- *Budowa sali wystaw wraz z zapleczem administracyjno - gospodarczym w Międzyrzeczkim Rejonie Umocnionym - Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie;*
- *Odnowa zabytkowych obiektów jak Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie czy obiekty sakralne;*
- *Rewitalizacja Międzyrzecznego Rejonu Umocnionego wraz z budową muzeum fortyfikacji z zapleczem turystyczno - rekreacyjnym (projekt o znaczeniu horyzontalnym);*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- *Budowa ścieżek rowerowych oraz wytyczenie i oznakowanie szlaków konnych, kajakowych, rowerowych, nordic walking oraz pieszych.*

W ramach celu trzeciego *Strategii rozwoju* określono zadania szczegółowe m.in.:

- *Przygotowanie i realizacja programu ochrony dóbr kultury między innymi poprzez realizację następujących inwestycji;*
- *Rewitalizacja zabytkowych obiektów w gminie Międzyrzecz;*
- *Rewitalizacja parków w gminie Międzyrzecz;*
- *Remont obiektów sakralnych na terenie gminy Międzyrzecz;*
- *Zagospodarowanie terenów Zespołu Folwarcznego przy ul. Winnica;*
- *Rewitalizacja Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego wraz z budową muzeum fortyfikacji i zapleczem turystyczno – rekreacyjnym (projekt o znaczeniu horyzontalnym);*
- *Budowa szlaków turystycznych.*

Część ze wskazanych założeń strategii już zrealizowano, bądź też pozostają w trakcie realizacji. Największym wyzwaniem pozostaje zespół folwarczny przy ul. Winnica w Międzyrzeczu, który jak dotychczas nie został poddany przewidywanym założeniom w Strategii. Zadania w postaci odnowy zabytkowych obiektów realizowane są przede wszystkim w formie dotacji celowych przyznawanych przez samorząd gminny na wniosek zainteresowanych właścicieli - szczególnie parafii. Wyjątek stanowią działania na rzecz zagospodarowania obiektów Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, które zyskały rozwiązania kompleksowe, wdrażane etapami.

Do wdrażania Strategii przewiduje się instrumenty finansowe oparte o środki budżetowe gminy oraz środki budżetowe pozyskiwane z zewnątrz - szczególnie ze źródeł w postaci programów finansowych Unii Europejskiej oraz krajowych programów finansowych. Dodatkowo Strategia zakłada udział instrumentów społecznych w postaci partnerów społecznych o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym.

- ***Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyrzecz. Zmiana*** - załącznik nr 1 do uchwały nr XLIII/380/14 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 24 czerwca 2014 roku jest dokumentem intencjonalnym określającym przeznaczenie, warunki zagospodarowania i zabudowy terenu oraz rozmieszczenie inwestycji celu

publicznego⁸. Gmina Międzyrzecz została dotychczas objęta miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego w stopniu umiarkowanym. Największy zakres pokrycia planami przestrzennymi ma miasto Międzyrzecz w obszarze planowanych inwestycji oraz w niewielkim stopniu miejscowości wiejskie, gdzie planowanie obejmuje przede wszystkim obszary przeznaczone pod zabudowę mieszkalną.

Studium określa w stopniu niewystarczającym w odniesieniu do stanu faktycznego wynikającego m.in. z pokrycia dokumentacją prowadzoną przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków obszary podlegające działaniom ochronnym. Uwagę zwracają w tym przypadku braki w odniesieniu do obiektów o charakterze obszarowym takich jak założenia parkowe, cmentarze itp. wraz z otoczeniem. Tym niemniej w dokumencie zwrócono uwagę na potrzebę ochrony krajobrazu kulturowego oraz na znaczenie kulturowe i charakterystykę jednostek osadniczych i istniejącą zabudowę historyczną. Analiza *Studium* pod kątem polityki przestrzennej gminy Międzyrzecz wykazuje liczne problemy w zakresie zagadnień ładu przestrzennego. Do podstawowych cech negatywnych należy zaliczyć:

- brak wskazań dla rozwiązań urbanistyczno-architektonicznych wykorzystujących walory lokalnego krajobrazu;
- brak zintegrowanych działań na rzecz zachowania tożsamości przestrzennej w zakresie ochrony zabytkowej struktury architektonicznej i krajobrazowej;
- niewystarczający poziom monitoringu przestrzeni w zakresie historycznych zasobów kulturowych wobec podejmowanych działań inwestycyjnych;
- brak jednolitej polityki na rzecz poprawy ładu przestrzennego.;
- nieprzestrzeganie zasad w strefach ochronny konserwatorskiej, w tym szczególnie w obrębie stref: A - ścisłe centrum miasta, B - przedmieścia, K - ochrony krajobrazu kulturowego, E - ekspozycji panoramy miasta, OW - obserwacji archeologicznej, ponadto strefa B w obrębie układów ruralistycznych.

Wśród najważniejszych postulatów wobec założeń polityki przestrzennej gminy Międzyrzecz należy wymienić:

- bezwzględne przestrzeganie w obrębie działań inwestycyjnych elementów historycznych układów przestrzennych w tym przebiegu dróg i ulic, kompozycji zieleni,

⁸ Por. *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*, opr. J. Welc-Jędrzejewska, E. Kulesza-Szerniewicz, B. Makowska, E. Stieler, E. Jagielska, Warszawa 2011.

cech zabudowy historycznej, a w przypadku realizacji współczesnych zasad przestrzennych otoczenia zabudowy;

- zachowanie elementów przestrzennych i kulturowych wsi, w tym uwzględnianie w planach zabudowy stref ochronnych wokół zespołów folwarcznych i pałacowo-parkowych, działania na rzecz zachowania zieleni użytkowej i komponowanej zieleni ozdobnej jako istotnego czynnika poprawiającego walory ładu przestrzennego;
- działania na rzecz zachowania funkcji użytkowych zabudowy, w tym określenie zasad stosowania form zabudowy i używanych materiałów, rozwiązań w zakresie wystroju współczesnych budynków (stolarka drzewiowa i okienna, dachy itp.);
- opracowanie strategii krajobrazowej na terenie gminy, w tym realne wykorzystanie narzędzi ustawowych w zakresie nośników reklamy i zasad ich umieszczania w obrębie obszarów i architektury o cechach historyczno-kulturowych;

• **Program Ochrony Środowiska dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016-2020 z perspektywą na lata 2021-2024** przyjęty Uchwałą Rady Miejskiej w Międzyrzeczu nr XXII/192/16 z 25 maja 2016 roku jest podstawowym instrumentem w zakresie realizacji zadań własnych i koordynowanych w zakresie działań na rzecz ochrony środowiska. W programie uwzględniającym jako priorytet zagadnienia ochrony środowiska, ujęto działania pośrednio odnoszące się do szerzej rozumianych form ochrony i opieki nad krajobrazem kulturowym - np. zagadnienia lokalizacji odnawialnych źródeł energii takich jak elektrownie wiatrowe. Jako jeden z celów głównych realizacji wskazano ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych, w obrębie następujących kierunków działań:

- *Zachowania różnorodności biologicznej istniejących korytarzy ekologicznych;*
- *Czynna ochrona pomników przyrody;*
- *Promocja walorów przyrodniczych i zrównoważony rozwój turystyki;*
- *Dalszy rozwój obszarów zielonych oraz utrzymanie terenów już istniejących,*
- *Ochrona powierzchni i spójności lasów.*

• **Plan zachowania i odtwarzania zadrzewień liniowych gminy Międzyrzecz⁹** zakłada inwentaryzację i opisanie alei przydrożnych oraz śródpolnych na terenie gminy Międzyrzecz oraz ich waloryzację. Celem niniejszego dokumentu jest wskazanie miejsc potencjalnie konfliktowych, w odniesieniu do ochrony alei i przedsięwzięć gospodarczych,

⁹ <http://bip.miedzyrzecz.pl> [dostęp: 10. 01. 2018 roku].

a także sformułowanie wytycznych dla ochrony alei istniejących, odtwarzania alei zdegradowanych oraz nowych nasadzeń. Plan zadrzewiania określa niezbędne działania, które muszą być podjęte dla ratowania zadrzewień liniowych mających charakter współczesny oraz historyczny. Identyfikacja określa miejsca konfliktowe i wymogi ochronne w obrębie potrzeb waloryzacji cech przyrodniczo-kulturowych zadrzewień jako istotnej części składowej krajobrazu kulturowego gminy Międzyrzecz. Plan określa zasady prowadzenia cięć pielęgnacyjnych oraz działania na rzecz wpisania zadrzewień do rejestru zabytków. W obrębie rekomendowanych działań ogólnych wskazuje się na: zachowanie ciągłości alei, tworzenie nowych zadrzewień liniowych, zastępowanie gatunków nierodzimych, odtworzenie kompleksowych założeń alejowych, dbałość o zachowanie funkcji.

• ***Projekt założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016-2030 wraz z Prognozą oddziaływania na środowisko (w fazie przygotowania)*** jest dokumentem określającym politykę gminy w zakresie planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe. Dokument ten w sposób pośredni, w obrębie rozdziału 11 - *Ocena możliwości wykorzystania istniejących nadwyżek i lokalnych zasobów energii*, podrozdział 11.2.2. *Energia wiatru* - odnosi się wprost do zagadnień ochrony krajobrazu na terenie gminy Międzyrzecz. W projekcie wskazuje się ze względu na cechy przyrodnicze i krajobrazowe gminy, na problemy w zakresie zmian krajobrazu oraz wpływ inwestycji energetycznych wykorzystujących siłę wiatru na obszary chronione. Projekt zakłada szczegółowe konsultacje w przypadku planowania podobnych inwestycji uwzględniające cechy przyrodnicze i krajobrazowe a także potrzeby zmian w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Międzyrzecz*, gdzie jak dotychczas nie przewidziano potencjalnych lokalizacji siłowni wiatrowych.

Uwzględniając cechy przyrodniczo-krajobrazowe oraz kulturowe gminy Międzyrzecz, a także czynniki wskazane w *Projekcie założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016-2030 wraz z Prognozą oddziaływania na środowisko* postuluje się w odniesieniu do założeń zawartych w

*Programie Ochrony Środowiska dla Gminy Międzyrzecz*¹⁰ a także *Programie opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz* poddanie szczegółowym analizom tego rodzaju ewentualnych inwestycji energetycznych, a także działania na rzecz rozwiązań alternatywnych, nie ingerujących negatywnie w cechy krajobrazowe i cechy środowiska gminy.

- Zagadnienia dziedzictwa kulturowego oraz działań na rzecz poprawy zasobów miejscowości oraz zapewnienia ich zrównoważonego rozwoju zostały ujęte w planach odnowy wsi. Na terenie gminy Międzyrzecz takie dokumenty zostały przygotowane dla dwóch miejscowości: Bobowicko - dokument obowiązujący w latach 2011-2018 oraz Gorzyca - dokument obowiązujący w latach 2009-2016. Należy także przywołać nieobowiązujące już dokumenty gminy Międzyrzecz, w których również podejmowano zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego: *Lokalny program rewitalizacji miasta i terenów wiejskich gminy Międzyrzecz na lata 2008-2013* oraz *Program rozwoju lokalnego miasta i terenów wiejskich gminy Międzyrzecz na lata 2004-2013*. Obecnie dokumenty te mają jedynie znaczenie analityczne dla oceny stanu działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz w poprzednich okresach planowania.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego gminy¹¹

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Gmina Międzyrzecz w obecnych granicach administracyjnych pozostaje częścią powiatu międzyrzeckiego w województwie lubuskim, utworzonym na podstawie reformy administracyjnej wprowadzonej 1 stycznia 1999 roku. W wymiarze historycznym obszar gminy ma charakter jednorodny jako fragment zachodniej Wielkopolski.

Pod względem archeologicznym obszar gminy cechuje się dużym nasyceniem stanowisk świadczących o wczesnym zasiedleniu tego obszaru przez człowieka. Najstarsze znaleziska określają osadnictwo już w epoce kamienia, natomiast epoka brązu z dominującą kulturą łużycką zalicza się do dobrze rozpoznanych w okolicach Międzyrzecza, podobnie kolejne

¹⁰ *Program Ochrony Środowiska dla Gminy Międzyrzecz na lata 2016-2020 z perspektywą na lata 2021-2024*, Międzyrzecz 2016, s. 66-67, www.bip.miedzyrzecz.pl [dostęp: 5. 08. 2017 roku].

¹¹ Por. M. Tureczek, *Krajobraz kulturowy i zabytki Ziemi Międzyrzeckiej*, Międzyrzecz 2017.

okresy pradziejowe - a więc kultury epoki żelaza aż po zjawiska kulturowe poprzedzające okres formowania się polskiej państwowości w X wieku. Moment formowania się polskiej państwowości jest ściśle związany z historią Międzyrzecza. Już w IX wieku istniał u ujścia Paklicy do Obry gród słowiański, który został włączony w struktury polityczne i obronne państwa Polan. Znaczenie międzyrzeckiego grodu określa wzmianka merseburskiego kronikarza Thietmara, który miejsce o nazwie *Mezerici*, gdzie wznakuje również opactwo, wymienił pod datą 1005 roku. Wzmianka ta związana z wojną między cesarzem Henrykiem II a Bolesławem Chrobrym uznawana jest za najstarszą informację pisaną o Międzyrzeczu. Istotny pozostaje również fakt wspomnianego opactwa, który wiąże się w literaturze naukowej ze zlokalizowanym w sąsiedztwie międzyrzeckiego grodu pierwszym opactwem benedyktyńskim na ziemiach polskich. Śmierć benedyktynów w listopadzie 1003 roku określa do dnia dzisiejszego jeden z najważniejszych składników dziedzictwa kulturowego Międzyrzecza i okolic. W kwestii samej lokalizacji przyjmuje się, że klasztor mógł funkcjonować we wsi Święty Wojciech - jest to jedna z koncepcji, choć ku takowej skłania się nie tylko nauka, ale również lokalna tradycja. W okresie rozbitcia dzielnicowego (1138-1320) Międzyrzecz - siedziba kasztelanii, który ok. 1248 roku otrzymał prawa miejskie, zmieniał przynależność polityczną stając się czasowo dobrem w rękach książąt śląskich i margrabiów brandenburskich. Po 1320 roku aż do 1793 roku (drugi rozbiór Polski) miasto przynależało do Królestwa Polskiego. Wówczas Międzyrzecz był miastem w ramach klucza dóbr królewskich, którego siedzibą było starostwo niegrodowe zlokalizowane na zamku, który jako budowla murowana powstał w XIV wieku i swoje funkcje obronne pełnił aż do wojen polsko-szwedzkich w latach 1655-1660, gdy został zniszczony i stał się jedynie siedzibą starostwa i rozległego majątku w ramach stołu królewskiego. Miasto w okresie staropolskim przechodziło okresy prosperity oraz upadku. Za największe momenty rozwojowe uznaje się okres średniowieczny i wczesny okres nowożytny do połowy XVII wieku. Następnie miasto było niszczone - zwłaszcza w czasie wojen polsko-szwedzkich. W XVII oraz XVIII wieku miały miejsce liczne pożary i zarazy, które hamowały rozwój gospodarczy i kulturalny miasta. Dopiero przełom XVIII i XIX wieku zaznaczył się znacznym rozkwitem za sprawą koniunktury sukienniczej. Wówczas miasto odgrywało centrum wymiany tym surowcem, co znacząco poprawiło położenie ekonomiczne ludności. Zarazem w okresie staropolskim miasto w odróżnieniu od dóbr zamkowych obejmujących również Winnicę - obecnie ul. Winnica, zdominowane było pod względem etnicznym przez ludność niemiecką. Ten stan rzeczy miał wpływ na zjawiska kulturowe - przede wszystkim

wczesne pojawienie się reformacji i następnie kontrreformacji. Zjawiska te określały cechy wyznaniowe ludności oraz np. konflikty religijne. W tym znaczeniu Międzyrzecz zawsze pozostawał typowym miastem pogranicza z obecnością wielu narodowości, a efektem wskazanych zjawisk pozostaje charakterystyczna wielokulturowa spuścizna o charakterze materialnym i niematerialnym (→ patrz niżej).

Charakter średniowieczny mają również miejscowości na terenie obecnej gminy. Większość powstała jako osady rycerskie w XII i XIII wieku, jednak w XIII wieku wsie podlegały reformie prawnej, ponadto grupa miejscowości w tym okresie stała się własnością dóbr cysterskich (Kaława, Kalsko, Szumiąca, Wysoka, Wyszanowo). Charakter kościelny miały również dobra w Świętym Wojciechu, Kuligowie, Żółwinie. Dobrami szlacheckimi pozostawały takie wsie jak Bobowicko, Bukowiec (krótka własność cystersów), Gorzyca, Pieski. Kuźnik, Skoki, Nietoperek, Kęszycza były dobrem zamkowym. Okres lokacji wsi na terenie gminy Międzyrzecz oraz ich przynależność określają współczesne cechy przestrzenne i architektoniczne, definiując zasoby lokalnego dziedzictwa. Na terenie gminy Międzyrzecz nie ma osad lokowanych w okresie nowożytnym - tzw. osadnictwo ołęderskie.

W XIX i w pierwszej połowie XX wieku Międzyrzecz pozostawał w ramach niemieckich tworów państwowych, podobnie jak cały obszar obecnej gminy. Miało to znaczenie zarówno dla zjawisk gospodarczych i politycznych, jak też etnicznych. We wskazanym okresie ponad 97% ludności pod względem etycznym było Niemcami. Konsekwencją tych zjawisk była całkowita wymiana ludności na terenie gminy po 1945 roku, co w praktyce definiuje do dziś postmigracyjny charakter lokalnej społeczności. W omawianym okresie Międzyrzecz podlegał licznym przemianom przestrzennym i gospodarczym. Miasto uległo całkowitej przebudowie w porównaniu do schyłku okresu staropolskiego, pod koniec XIX wieku zaznaczył się tu rozwój kolei i przemysłu, choć sam Międzyrzecz jak też okoliczne miejscowości podlegały zjawisku tzw. *Ostflucht*, przez co pod względem gospodarczym mimo okresów prosperity był to obszar upośledzony w stosunku do pozostałych terenów Niemiec. Znaczący rozwój miasto przeżywało w latach 20. i 30. XX wieku, gdy na krótko stało się głównym ośrodkiem Prowincji Marchia Graniczna Prusy Zachodnie, tracąc tą pozycję ostatecznie na rzecz Piły. W okresie międzywojennym okolice Międzyrzecza stały się placem budowy fortyfikacji Frontu Umocnionego Łuku Odry i Warty. W tym czasie powstały w mieście koszary wojskowe oraz koszary na terenie obecnej miejscowości

Kęszycza Leśna. Inwestycje te określają duże nasycenie dziedzictwem militarnym na terenie gminy.

W 1938 roku Międzyrzecz i okolice zostały włączone do Brandenburgii, pozostając w tej prowincji do stycznia 1945 roku, gdy miasto i okolice zostały zajęte przez oddziały Armii Czerwonej. W latach 1945-1950 miasto i teren obecnej gminy przynależały administracyjne do Szczecina i Poznania. W 1950 roku utworzono województwo zielonogórskie, a w 1975 roku województwo gorzowskie, które przetrwało do 31 grudnia 1998 roku. Należy podkreślić, że w okresie powojennym Międzyrzecz stał się lokalnym centrum przemysłu budowlanego, dzięki czemu znacząco poprawiła się pozycja gospodarcza i demograficzna miasta.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy gminy Międzyrzecz w wymiarze historycznym pozostaje wyznacznikiem zjawisk, które są charakterystyczne dla terenów zachodniej Wielkopolski oraz pogranicza śląsko-brandenbursko-wielkopolskiego. Do najistotniejszych składników zaliczyć należy układy urbanistyczne - w omawianym przypadku jest to miasto Międzyrzecz oraz układy ruralistyczne z dominacją wsi lokowanych na prawie niemieckim w okresie średniowiecznym - głównie w XIII wieku. Wymienione składniki stanowią o dominantach zmian kulturowych terenu gminy Międzyrzecz na przestrzeni dziejów. Zarazem oba składniki podlegały przemianom zyskującym różne formy zdynamizowania zależne od czynników gospodarczych, społecznych, politycznych. O zakresie tych przemian stanowią elementy towarzyszące takie jak dziedzictwo archeologiczne (→ patrz niżej) oraz np. obiekty i elementy przestrzenne, które ukształtowały się poza głównym momentem lokacyjnym i osadniczym w okresie średniowiecznym i wczesnonowożytnym. Zaliczyć do nich można układy przestrzenne wykształcone w XIX wieku na bazie rozwoju kolei i przemysłu - oraz co za tym szło nowych form budownictwa i planowania. Wymienić tu można również szlaki drogowe, które podlegały rozwojowi i przemianom począwszy od okresu średniowiecznego aż do czasów współczesnych. Wreszcie istotnym czynnikiem pozostaje szata przyrodnicza, która w obecnym kształcie jest wypadkową działań w XX i XXI wieku - dotyczy to zwłaszcza szaty leśnej pokrywającej gminę w 50,7% powierzchni i zdominowanej przez monokultury sosnowe. Czynnikiem spajającym cechy krajobrazu kulturowego pozostaje klimat, uwarunkowania hydrologiczne. Oba te czynniki zarówno w

przeszłości, jak też obecnie wyznaczały np. warunki gospodarowania - zwłaszcza rolnictwa, które także wykazuje określone cechy oraz zróżnicowanie w porównaniu do obszarów sąsiednich.

- środowisko i działalność człowieka - gmina Międzyrzecz, podobnie jak cały obszar województwa lubuskiego zalicza się do terenów zdominowanych przez uprawy leśne. Dodatkowym czynnikiem definiującym szatę przyrodniczą jest znaczny udział wód w postaci jezior oraz rzek. W praktyce wskazane uwarunkowania określają także możliwości gospodarowania. Gmina Międzyrzecz nie zalicza się do obszarów o szczególnie intensywnej gospodarce rolnej. Powierzchnia użytków rolnych wynosi ok. 36,8% powierzchni gminy, ale mniej korzystna jest struktura gospodarstw. Do najliczniejszych zaliczają się gospodarstwa małe o powierzchni areału rolnego nie przekraczającego 5 ha. W kontekście zagadnień ochrony krajobrazu kulturowego taka struktura rolna przekłada się na cechy ekonomiczne wsi i wpływ czynników gospodarki rolnej na środowisko przyrodnicze. Wsie w okolicach Międzyrzecza podlegają w ostatnich latach zjawiskom urbanizacyjnym polegającym na zmianie struktury zatrudnienia i przemianom przestrzennym - przykładem takiej miejscowości jest Bobowicko. Czynniki te określają przemiany cech kulturowych i krajobrazowych wsi, a także wzrost kosztów społecznych. Niewystarczający w stosunku do procesów urbanizacyjnych pozostaje poziom inwestycji na rzecz ochrony środowiska. Do głównych problemów zalicza się zbyt niski poziom skanalizowania sieci sanitarną wsi na terenie gminy, zły stan dróg lokalnych i komunikacji publicznej, a także minimalny udział odnawialnych źródeł energii oraz sieci gazowych. Dane statystyczne za 2015 rok określają zmniejszający się udział ludności na terenie gminy korzystającej z sieci kanalizacyjnej¹².

Słabo pod względem gospodarczym wykorzystywane są zasoby wodne, które stanowią przede wszystkim zaplecze dla turystyki niekwalifikowanej. W znacznie mniejszym stopniu wody wykorzystywane są jako element gospodarki rybackiej. W praktyce sprzyja to zachowaniu walorów naturalnych krajobrazu w okolicach Międzyrzecza, ale obniża potencjał ekonomiczny gminy. Niski pozostaje udział przemysłu. Struktura branżowa podmiotów gospodarczych sytuuje gminę Międzyrzecz przede wszystkim w obrębie aktywności usługowej małych podmiotów zatrudniających do 10 osób. Wzrost ilości zakładów przemysłowych spowodowany jest

¹² *Gmina miejsko-wiejska Międzyrzecz*, Urząd Statystyczny w Zielonej Górze, zielonagora.stat.gov.pl [dostęp: 5. 09. 2017 roku].

powstaniem na terenie miasta Międzyrzeckiego Parku Przemysłowego w ramach Kostrzyńsko-Słubickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej a także poprawą walorów komunikacyjnych miasta ze względu na rozbudowę przebiegających przez teren gminy europejskich szlaków drogowych. Mimo wzrostu aktywności gospodarczej w ramach Strefy, udział przedsiębiorstw dużych zatrudniających powyżej 50 osób waha się w obrębie gminy na poziomie 1%. Brak przemysłu sprzyja zachowaniu naturalnych form krajobrazu uwzględniających dobry stan środowiska naturalnego, jednak w kontekście procesów modernizacyjnych gmina Międzyrzecz boryka się ze zjawiskami obniżania potencjału demograficznego ze względu na migrację do dużych miast oraz poza granice kraju. Czynnikiem ten zaniża możliwości reinwestowania ludzi młodych, które mogą przyczyniać się do wykorzystania lokalnych walorów przyrodniczych i kulturowych jako czynników rozwojowych¹³.

- układy urbanistyczne - reprezentowane są przez układ miejski Międzyrzecza. Kształt tego układu pozostaje charakterystyczny dla miast lokowanych w okresie średniowiecznym niemal na całym obszarze Europy Środkowej, przy czym każdorazowo należy dostrzegać uwarunkowania lokalne. Tym samym układ Międzyrzecza cechują elementy typowe takie jak plac rynkowy położony w centralnej części miasta, siatka ulic wiążących miasto wewnątrz oraz zewnątrz z przebiegającymi szlakami drogowymi, gmachy użyteczności publicznej takie jak ratusz, kościoły (kościół rynkowy Św. Krzyża, śś. Wawrzyńca i Walentego oraz cmentarz - obecnie teren Rynku) św. Jana i fara poewangelicka - obecnie św. Wojciecha) które zmieniały swoją formę na przestrzeni dziejów, zachowując jednak charakterystyczne dla miast uwarunkowania prawne - tzw. tradycja miejsca, wreszcie przedmieścia, ogrody użytkowe. Tym niemniej w porównaniu do innych ośrodków należy podkreślić cechy wyróżniające. Do tych najważniejszych należy zależność układu miejskiego od zamku i „wyspy zamkowej”. W okresie staropolskim cechy obronne miasta powiązane były z zamkiem, natomiast sam fakt wcześniejszej od miasta lokacji grodu (później zamku) wpłynął również na układ drożny. O ile zatem droga z miasta w kierunku północnym do Santoka oraz most miejski na Obrze, przebiega współcześnie w znacznym zbliżeniu do cech historycznych, o tyle już w kierunku południowym współczesny układ drożny został ukształtowany dopiero w XIX wieku (dawna ul.

¹³ *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Międzyrzecz na lata 2011-2020*, Szczecin 2011, s. 103-105, www.bip.miedzyrzecz.pl [dostęp: 5. 08. 2017 roku]. Por. *Delimitacja miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, opr. P. Śleszyński, Warszawa 2016, s. 11-15 i n.

Świebodzińska - obecnie Mieszka I), skupiając się wcześniej w okolicach zamku oraz przy historycznej drodze z Magdeburga do Poznania. Istotnym czynnikiem określającym cechy przestrzenne miasta jest jego położenie na półwyspie pomiędzy Paklicą i Obrą. Ograniczona powierzchnia półwyspu oraz takie elementy jak specyfika gleb wynikająca z położenia nadrzecznego, nadała w przeszłości cechy przestrzenne miastu, które cechowało się dużą ilością ogrodów uprawnych położonych tuż za zabudowaniami. W praktyce najstarsze historyczne miasto było zlokalizowane na najwyższym wyniesieniu, cechując się relatywnie niewielką powierzchnią zabudowaną. Podkreślić należy w obrębie procesów miastotwórczych rolę „Targu garncarskiego”, który pozostaje jednym z najstarszych elementów układu, powstałym jeszcze w okresie przedlokacyjnym i pełniącym w wymiarze gospodarczym funkcje protomiejskie. Po stronie północno-wschodniej zlokalizowany był tzw. „żydowski kwartał „(między obecnymi ulicami Skargi i Ściegiennego), po którym zachował się gmach synagogi, otoczony niegdyś ścisłą zabudową.

Nie cały obszar miejski otoczony był fortyfikacjami, ponadto mimo czytelnych cech ogólnych, miasto zawsze miało charakterystyczny wrzecionowaty kształt zwieńczony po stronie północno-zachodniej układem zamku i folwarku wraz ze wsią Winnica, które były zawsze niezależnymi bytami prawnymi - aż do lat 20. XX wieku. Istotnym elementem przestrzennym miasta były słabo obecnie czytelne przedmieścia - przede wszystkim Przedmieście Poznańskie i Przedmieście Brójeckie - zlokalizowane w obszarze pomiędzy obecnymi ulicami 30 Stycznia, Stoczniovców Gdańskich 1970 oraz Konstytucji 3 Maja. W okresie średniowiecznym najstarsze Przedmieście Poznańskie określane jest jako dobro wójtowskie, mające charakter wsi miejskiej. Forma prawna tej części uległa zmianie dopiero w okresie wczesnonowożytnym, jednak to co pozostaje ważne - to cechy przestrzenne tego terenu oparte o formy zabudowy wiejskiej oraz elementy budownictwa rolniczego wraz z terenami uprawnymi. Tu także aż do końca XVIII wieku zlokalizowany był kościół szpitalny św. Mikołaja (inne nazwy to św. Ducha), który w krótkich okresach pełnił funkcje parafialne. W 1604 roku zlokalizowano na wschodnim skraju Poznańskiego Przedmieścia cmentarz ewangelicki - obecnie park miejski od 1967 roku, a w 1829 roku cmentarz katolicki przy ówczesnej ul. Brójeckiej - obiekt zachowany. W praktyce radykalne zmiany tego terenu nastąpiły w latach 60. XX wieku, gdy rozpoczęto budowę istniejącego do dziś Osiedla Centrum. Budowa i przemiany tej części miasta doprowadziły w praktyce do upośledzenia cech miejskich historycznego centrum. W nowej lokalizacji umieszczono

funkcje usługowe i handlowe miasta, pozostawiając historyczny Rynek wyłącznie na potrzeby lokalnej administracji. Wady tych przedsięwzięć planistycznych wraz ze stratami w substancji miejskiej powstałymi w 1945 roku czytelne są do chwili obecnej. Dodać należy również złe działania inwestycyjne w ostatnich latach - polegające na lokalizacji wokół ratusza miejskiego parkingu (2001 rok). W praktyce teren Rynku w wyniku tych oraz innych czynników wymaga działań rewitalizacyjnych. Inne międzryzeczkie przedmieścia (okolice dzisiejszej ul. Chrobrego, Zachodniej i Wojska Polskiego) nie miały takiego znaczenia, choć również pełniły w przeszłości funkcje gospodarcze (ogrody, młyny miejskie, zabudowa gospodarcza, ale także cmentarz i kościół św. Jana po prawej stronie Obry). Ten ostatni obiekt łączony jest z teorią lokacyjną, która zakłada że pierwotne miasto mogło być lokowane właśnie po stronie prawej Obry na terenie Winnicy. Teoria ta nie znajduje niestety poważniejszych przesłanek o charakterze naukowym (zwłaszcza jeśli chodzi o dane archeologiczne i archeologię prawną).

Obok elementów najstarszych wykształconych w okresie średniowiecznym i wczesnowożytnym, Międzyrzecz cechuje także obecność form późniejszych z XIX i początku XX wieku. Należy wskazać, że już na początku XIX wieku likwidowano mury miejskie a w ich miejsce tworzono pierwsze publiczne parki - jak ten obok kościoła św. Jana Chrzciciela. Do najważniejszych w tym przypadku zalicza się przestrzeń wykształcona wraz z rozwojem kolei, która do miasta dotarła w 1885 roku. Rozwój kolei przyczynił się do włączenia w obręb miast nowych terenów, gdzie powstawały dzielnice mieszkaniowe oraz usługowe. W Międzyrzeczu jest to dzisiejsza ul. 30 Stycznia która rozwinęła się w tym czasie od dawnego cieku wodnego przepływającego na wschodnim skraju byłego cmentarza aż do dworca oraz obecna ul. Staszica. Powstające na tych terenach zabudowania mieszkalno-usługowe wyróżniał nie tylko styl architektury ale również sposób planowania polegający na wykorzystywaniu dostępnych otwartych przestrzeni, w przeciwieństwie do ciasnej zabudowy miast średniowiecznych. Wokół dworców powstawały całe zespoły usługowe związane z obsługą dworca - takie jak wieże ciśnień, mieszkania dla pracowników. Wybitnym przykładem planowania tego okresu pozostaje jednak obecna ul. Staszica, która za sprawą architektów Emila i Georga Zillmannów zyskała cechy miasta-ogrodu wraz z licznymi gachami publicznymi w postaci szkół, willi urzędniczych. Tam także zlokalizowano obiekty przemysłowe takie jak wieża ciśnień dla wodociągów miejskich, elektrownia parowa, wreszcie obiekty sportowe w postaci stadionu przebudowywanego w latach 30. XX wieku. Teren ten wcześniej miał charakter

łąk. W tym też czasie powstawały dzielnice koszarowe i urzędnicze. Drugim kompleksem o szczególnych cechach przestrzennych i architektonicznych jest założenie szpitalne w Obrzycach, którego budowę rozpoczęto w 1904 roku. Ten zwarty zespół łączący w sobie szereg rozwiązań funkcjonalnych także został oparty o formy miasto-ogrodu.

Współczesne przemiany przestrzenne miasta obok zarysowanych głównych tendencji cechuje rozwój osiedli mieszkaniowych, zmiana układu głównych szlaków komunikacyjnych wokół miasta. Pierwszy z czynników trwający od lat 60. XX wieku z wyraźnym zahamowaniem w latach 90. XX wieku ze względów ekonomicznych przyczynia się niestety do często niekontrolowanych zmian przestrzennych, które w praktyce przekładają się np. na wzrost kosztów społecznych, tam gdzie zabudowa mieszkalna jest znacznie oddalona od centrum. Pojawiają się również działania mające cechy konfliktowe w stosunku do najstarszych form przestrzennych i architektonicznych¹⁴.

- układy ruralistyczne - reprezentowane są przez grupę wsi, powstałych głównie w okresie średniowiecznym. Tylko nieliczne przykłady obecnych wsi mają charakter późniejszy - należy tu wymienić Kęszycę Leśną, przy czym forma tej osady związana jest z budownictwem koszarowym i militarnym i obecne funkcje wsi są wtórne wobec pierwotnego założenia. Ciekawym przykładem założenia wsi z XX wieku jest natomiast osada tzw. „Nowe Kursko” położona administracyjnie w obrębie wsi Kursko. Jest to grupa gospodarstw obejmujących domy mieszkalne oraz budownictwo gospodarcze, które zostały wzniesione w jednolitym stylu w latach 30. XX wieku. Gospodarstwa te były przeznaczone dla ludności wysiedlanej z Kęszycy w związku z budową fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Całość cechuje się jednolitą szczytową zabudową w postaci domów szkieletowych. Układ jest określony przebiegającą drogą z cenną jednorzędową aleją lipową oraz wzniesionym na wzgórzu kościołem - tzw. „nowy zbór”.

Najstarsze osady w okolicach Międzyrzecza powstawały jako przysiółki rycerskie już w XII wieku. Ich reorganizacja następowała wraz z reformą na prawie niemieckim w kolejnym stuleciu.

¹⁴ Por. M. Tureczek, *Zabytki w krajobrazie kulturowym Międzyrzecza i okolic*, Międzyrzecz 2013, s. 13-134; Tenże, *Zabytkowe parki w okolicach Międzyrzecza. Zarys historii założeń oraz walory przyrodniczo-kulturowe*, Międzyrzecz 2014, s. 9-82; Tenże, *Układ urbanistyczny Międzyrzecza w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia. Przemiany i problemy w zakresie ochrony historycznego miasta* (w:) Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia, red. nauk. M. Tureczek, T. Nodzyński, Zielona Góra - Gorzów Wlkp. 2015, s. 29-48.

Pierwotnie większość wsi miała charakter osad lokowanych wokół głównych placów, gdzie najczęściej powstawały kościoły, rzadziej zbiorniki wodne - np. Wyszanowo. Rzadsze są wsie wielodrożne - zaliczyć do nich można Bukowiec, Kaławę, Pieski. Kilka wsi miało pierwotnie charakter przysiółków w postaci młynów i dopiero w XX wieku zyskały one bardziej rozbudowany charakter, choć nadal są to najmniejsze osady: Kuźnik - młyn zamkowy, Skoki - młyn zamkowy, Szumiąca - młyn klasztorny. Aż do drugiej połowy XIX wieku wsie w okolicach Międzyrzecza miały przede wszystkim charakter drewniany z nieliczną zabudową murowaną - głównie były to kościoły np. w Kaławie, przy czym wśród obiektów sakralnych także dominowały budowle szkieletowe (Gorzyca, Kalsko, Kęszycza z neogotycką wieżą, Święty Wojciech - obiekty zachowane) i drewniane (Bukowiec - pożar w 1978 roku, Kursko), które uległy przemianie począwszy od XVIII aż do XX wieku - np. Wysoka, Wyszanowo - oba wzniesione z fundacji opatów paradyskich w XVIII wieku w miejsce starszych. Z XIX i początku XX wieku pochodzą kościoły w Pieskach, Szumiącej, Kursku. Do dziś nie przetrwał kościół funkcjonalistyczny, który został wybudowany dla protestantów w Kęszycy. Warto podkreślić, że duża część kościołów w okolicach Międzyrzecza miała charakter protestancki, a włączenie ich w obręb obrządku katolickiego doprowadziło do znacznych - niekiedy radykalnych przemian w zakresie wyposażenia ruchomego. Otoczenie kościołów w większości przypadków miało dawniej charakter cmentarzy. Jeszcze na przełomie XIX i XX wieku tylko nieliczne wiejskie place grzebalne funkcjonowały poza placami kościelnymi.

Zabudowa mieszkalna i gospodarcza ulegała zmianie głównie w XIX wieku. Obecny kształt wsi jest wynikiem znaczących akcji budowlanych w tym okresie, które nadały miejscowości charakterystyczny powtarzalny kształt architektury oparty głównie o kalenicowo sytuowane domy pokryte ceramicznymi dachami oraz murowaną zabudowę gospodarczą na ich zapleczu. W tym też czasie wsie zyskiwały nieliczne cechy usługowe w postaci różnego rodzaju zajazdów, niewielkich hoteli, piekarni, nadto przemysłowe zwłaszcza w postaci cegielni - jak np. w Bukowcu czy elektrowni i kopalni węgla brunatnego - Kęszycza. Uprzemysłowieniu podlegały także folwarki, gdzie powstawały różnego rodzaju spichrze, gorzelnie. Rolę w rozwoju wsi odgrywała także kolej - tam gdzie powstawały linie - a wraz z nimi budynki zaplecza dworcowego - Bukowiec, Gorzyca, Kaława, Kursko, Nietoperek. Wreszcie w XIX i na początku XX wieku w pojawiły się znormalizowane budynki szkolne, których grupa zachowała się w okolicach Międzyrzecza: np. Nietoperek, Szumiąca, Wyszanowo.

Struktura własnościowa wsi w okresie staropolskim powodowała, że np. w przeciwieństwie do osad śląskich, tylko nieliczne w okolicach Międzyrzecza posiadają założenia dworskie mające

tradycję starszą niż dziewiętnastowieczną. Dotyczy to wsi prywatnych - szlacheckich i tu należy wymienić takie jak: Bobowicko, Bukowiec, Gorzyca, Kursko, Pieski. Liczne wsie w okolicach Międzyrzecza stanowiły własność klasztorną - cystersi z Gościkowa-Paradyża oraz z Zemska-Bledzewa, ponadto biskupią: Święty Wojciech, Kuligowo, Żółwin lub też były własnością międzyrzeckiego zamku: Kęszyca, Nietoperek, Winnica i dopiero w XIX wieku, gdy w miejsce np. własności klasztornej powstały królewskie dominia wznoszono dwory, przy czym właściciele tych majątków nie zawsze byli przedstawicielami szlachty. Zespoły dworskie i parkowe (powstawały najczęściej w XIX wieku) stanowiły wyodrębnione elementy przestrzenne, pozostające kontrdominantami wobec kościołów, które zaliczały się do najbardziej okazałych budowli. Współcześnie zachowane zespoły dworskie cechują się cechami głównie z XIX wieku z dominacją form neoklasycystycznych i eklektycznych (Kursko, Wyszanowo). Rzadziej są to przykłady barokowego budownictwa rezydencjonalnego - jak np. pałac Kalckreuthów w Gorzycy. Część z obiektów nie przetrwała - np. Bukowiec, Pieski, ale warto tu odnotować założenia folwarczne i parkowe - ze szczególnie cennym obiektem w Bukowcu, ale także takie obiekty jak Karolewo, które stanowiło folwark należący do majątku z Bobowicka, gdzie również funkcjonowało ozdobne założenie ogrodowe.

Istotnym składnikiem cech kulturowych wsi jest ich otoczenie w postaci ozdobnej zieleni obecnej zwłaszcza w sąsiedztwie budowli sakralnych i rezydencjonalnych, ogrodów użytkowych oraz zieleni śródpolnej. Elementy te często pozostają wynikiem działań planowanych realizowanych jeszcze w XIX oraz na początku XX wieku. Cechą charakterystyczną w okolicach Międzyrzecza są aleje śliwy domowej zwanej węgierką oraz innych nasadzeń owocowych. Współcześnie odgrywają one istotny czynnik ochronny wobec działań erozyjnych oraz ekologiczny jako remizy dzikiej fauny. Ochrona tych elementów jest naturalną składową działań na rzecz ochrony krajobrazu wsi. Tego typu zespoły zieleni występują niekiedy w obrębie osad zanikłych - przywołać tu należy np. dawne sanatorium *Charlottenhof* koło Nietoperka czy osadę Wyszanówek przy drodze polnej do Starego Dworu. Inny przykład to obecna osada Kwiecie, która dawniej stanowiła folwark miejski zwany *Sorge*¹⁵.

- inne składniki krajobrazu kulturowego - gmina Międzyrzecz obok historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych cechuje się obecnością innych elementów w przestrzeni

¹⁵ Por. Tenże, *Zabytki w krajobrazie kulturowym*, s. 139-230; *Zabytkowe parki*, s. 82-126. *Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim*, Poznań 2001.

krajobrazu. Zaliczają się do nich np. szlaki drogowe z obecnością historycznych nasadzeń alei. Najstarsze tego typu aleje występują w Międzyrzeczu i są datowane na schyłek XVIII wieku. Nieliczne pozostają zabytki techniki i obiekty przemysłowe, należy jednak podkreślić znaczny udział zabytków kolejowych. Ważnym składnikiem w krajobrazie są zabytki militarne związane z niemieckimi inwestycjami wojskowymi w okresie II wojny światowej. Szczególną rolę odgrywają obiekty Frontu Umocnionego Łuku Odry i Warty, których promocją i popularyzacją zajmuje się Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie.

5.2.3. Zabytki nieruchomości

- architektura sakralna - na terenie gminy Międzyrzecz pozostaje jednym z najważniejszych wyznaczników lokalnego dziedzictwa kulturowego. Wśród najważniejszych cech tego rodzaju zabytków należy podkreślić fakt, że zachowane przykłady reprezentują niemal wszystkie epoki dziejowe i artystyczne, co plasuje teren gminy Międzyrzecz wśród ciekawszych obszarów na terenie województwa lubuskiego pod względem tego typu zasobów.

- architektura średniowieczna jest reprezentowana przez wybudowaną u schyłku XV wieku **farę miejską w Międzyrzeczu**. W wyniku zniszczeń oraz prac budowlanych kościoł ten przechodził liczne zmiany, zyskując swój obecny kształt architektoniczny dopiero w XIX wieku. Obok przemian architektonicznych zmianom podlegało także wyposażenie, które w ostatnich latach za sprawą prac konserwatorskich zostało zwłaszcza w części prezbiterialnej przywrócone do starszych form dzięki odkryciu polichromii z 1545 roku. Otoczenie kościoła stanowi obszar dawnego cmentarza z zabytkową zielenią. Inne obiekty o proveniencji średniowiecznej nie zachowały się w takiej formie. Zaliczyć do nich można **kościół w Kaławie**, który został w XVIII wieku za sprawą opata paradyskiego Michała Józefa Gorceyńskiego przebudowany do form barokowych i tak też częściej obiekt ten jest rozpatrywany w literaturze fachowej. Późnogotycki charakter miał drewniany zrębowy **kościół w Bukowcu**, który uległ zniszczeniu w wyniku pożaru w 1978 roku.

- architektura nowożytna powstała do końca XVIII wieku reprezentowana jest przez liczniejszą grupę obiektów. Na terenie miasta należy wymienić **pozostałości po kościele i kolegium jezuitów**, które znajdują się przy obecnej ul. Podzamcze. Inne znajdują się na terenie wsi. Są to barokowe murowane **kościóły w Wysokiej i Wyszanowie**. Oba zostały

wybudowane w XVIII wieku za sprawą działalności cystersów z Gościkowa - Paradyża. Wymienione kościoły reprezentują typ budowli orientowanych, halowych z żaglastymi sklepieniami do których przylegają wieże - dzwonnice. Kościoły w Wysokiej i Wyszanie wraz z wyposażeniem ruchomym odzwierciedlają cechy liczniejszych przykładów barokowej architektury sakralnej w okolicach Międzyrzecza, definiując działalność budowlaną klasztorów cysterskich z Bledzewa i Gościkowa - Paradyża. Obok obiektów murowanych na terenie gminy zachowały się reprezentatywne przykłady budownictwa szkieletowego i zrębowego. Są to obiekty **w Gorzycy, Kalsku oraz kaplica w Świętym Wojciechu**. **Kościół w Gorzycy** został wybudowany jako świątynia protestancka z fundacji właścicieli wsi - rodziny von Kalckreuth w 1736 roku. W kalenicę dachu wbudowano niewielką wieżę, która nie miała jednak charakteru dzwonnicy, gdyż takowa - także szkieletowa - zachowana, powstała obok w 1804 roku. Pierwotnie wnętrze kościoła posiadało empory i kazalnicę ołtarzową. Obok kościoła znajduje się grobowiec rodzinny Kalckreuthów. **Kościół w Kalsku** ma charakter zrębowy, następnie ściany ujęto w konstrukcję szkieletową. Budowla ta powstała w latach 1692-1693 z fundacji cystersów bledzewskich, do których należała wieś. Obok wyodrębnionego prezbiterium i niewielkiej wieży - dzwonnicy od strony wschodniej, wbudowanej w kalenice dachu, wyjątkowy charakter na tle tego typu architektury w okolicach Międzyrzecza mają owalne okna. Kościół cechuje się bogatym barokowym wyposażeniem. **Kaplica w Świętym Wojciechu** jest jednym z najmniejszych obiektów sakralnych w okolicach Międzyrzecza. W obecnym kształcie budowla ta została wzniesiona w 1790 roku w miejscu starszych obiektów sakralnych o czym świadczą zachowane relikty fundamentów. Jest to budowla halowa z niewielką wieżą - dzwonnica. Teren przykościelny stanowiący wyraźne wyniesienie ponad korytem Obry stanowił pierwotnie cmentarz, którego relikty zachowały się do chwili obecnej wraz z cennym drzewostanem. Miejsce gdzie znajduje się kaplica w Świętym Wojciechu uznawane jest za jedną z domniemych lokalizacji ok. 1000 roku eremu Pięciu Świętych Braci Męczenników.

- architektura z XIX i XX wieku - reprezentowana jest przez grupę obiektów o zróżnicowanych cechach architektonicznych wpisujących się zasadniczo w formy historyzujące i eklektyczne. Do najbardziej okazałych zalicza się **poprotestancki kościół farny - obecnie parafialny pw. Św. Wojciecha w Międzyrzeczu**. Jest to obiekt wybudowany w latach 1828-1834 i zaprojektowany przez Gustawa Cardinala von Widdern

oraz (przede wszystkim) Karla Friedricha Schinkla - jako projekt typowy. Jest to budowla neoklasycystyczna z wieżą od strony południowej przykrytą ostrosłupowym hełmem. Wnętrze kościoła cechuje się zachowanymi emporami oraz pozornymi kasetonami zdobiącymi stropy. Zachowane wyposażenie ruchome autorstwa m.in. Juliusa Hübnera oraz charakter projektu, sytuują ten obiekt wśród najważniejszych zabytków architektury sakralnej w Międzyrzeczu, ale także w regionie. W tym samym okresie powstała w Międzyrzeczu **synagoga**, którą wzniesiono w miejscu starszej, zniszczonej przez pożar z 1824 roku. Jest to obiekt neoklasycystyczny ozdobiony pilastrami i okrągłymi oraz półkolistymi oknami, cechujący się pierwotnie bogatym wyposażeniem. Obecnie synagoga w Międzyrzeczu ma charakter prywatny, pełniąc funkcję obiektu handlowego. Inne obiekty sakralne z omawianego okresu w Międzyrzeczu to **eklektyczny kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w obrębie zespołu szpitalnego w Międzyrzeczu - Obrzycach**. Budowla ta została wzniesiona przez firmę budowlaną Donath z Międzyrzecza. W 1865 roku wybudowano niewielką **kaplicę staroluterańską** przy obecnej ul. Ściegiennego - obecnie cerkiew grecko-katolicka pw. śś. Cyryla i Metodego. Spośród obiektów sakralnych powstałych w omawianym okresie poza Międzyrzeczem należy wymienić kościoły w **Kursku** (1938 / 1939), **Pieskach** (1847) - projekt wybitnego architekta Fryderyka Augusta Stülera w formie neoklasycystycznej z interesującym wyposażeniem w postaci empor, **Szumiącej** (1894) - w formie neogotyckiej z pseudobarokową latarnią wieży - dzwonnicy. Współczesne budowle sakralne znajdują się w Bobowicku, Bukowcu, Nietoperku, Żółwinie. Kaplica funkcjonuje również w byłych budynkach koszarowych w Kęszycy Leśnej¹⁶.

- architektura rezydencjonalna - jest reprezentowana na terenie gminy Międzyrzecz grupą obiektów związanych z dawnymi zespołami pałacowo-parkowymi położonymi głównie w obrębie wsi. W obrębie Międzyrzecza reprezentatywnym przykładem pozostaje dawny **dwór starostów międzyrzeckich** położony w sąsiedztwie zamku wraz z oficyną dworską. Obiekty stanowiące obecnie siedzibę Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego, zostały wybudowane w stylu barokowym na początku XVIII wieku przez rodzinę Jabłonowskich, której przedstawiciele sprawowali urząd starostów niegrodowych. Po 1793 roku, gdy miasto i starostwo włączono do Prus, majątek zajmowały rodziny von Luseschini, von Dziembowski i von Tempelhoff. Całość

¹⁶ Tamże.

otoczona jest założeniem parkowym. Charakter rezydencjonalny ma także zachowana w Międzyrzeczu przy ul. Konstytucji 3 Maja **willa przemysłowca Paula Dittmanna** - tzw. *Hubertusburg*, gdzie obecnie mieści się Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy. Wśród pozostałych obiektów w tej grupie zabytków, należy wymienić **pałac w Gorzycy** wzniesiony za sprawą rodziny von Kalckreuth na przełomie XVIII/XIX wieku. Jest to budowla późnobarokowa z mansardowym dachem położona w obrębie szerszego kompleksu folwarcznego oraz zdegradowanego obecnie założenia ogrodowego po stronie wschodniej. Obiekt ma charakter prywatny i jest poddawany pracom remontowym. Także z fundacji rodziny von Kalckreuth powstał w XIX wieku **pałac w Kursku**. Jest to budowla neoklasycystyczna i eklektyczna posadowiona na wzniesieniu ponad jeziorem, otoczona ozdobnym parkiem i obiektami o charakterze gospodarczym. Budowla ma charakter prywatny i w ostatnich latach poddawana była pracom restauratorskim. Z przełomu XVIII i XIX wieku pochodzi również **pałac w Bobowicku**, który cechuje się za sprawą prac budowlanych w późniejszych okresach elementami architektury barokowej i secesyjnej. Otoczenie pałacu stanowią obiekty folwarczne oraz relikty ozdobnego ogrodu. Budowla i jej otoczenie ma charakter prywatny i pozostaje w złym stanie technicznym. Na terenie gminy zachowała się także grupa mniejszych obiektów rezydencjonalnych, mających charakter dworów. Tego typu obiekt o stosunkowo rozbudowanych cechach architektonicznych zachował się w **Wyszanowie**. Pomimo że jest zamieszkały, pozostaje w złym stanie głównie ze względu na złożony charakter prawnowłasnościowy. Mniej okazałe dwory zachowały się w **Kalsku i Karolewie**. Do obiektów całkowicie zdegradowanych zaliczają się przykłady z **Bukowca i Piesek**¹⁷.

- architektura użyteczności publicznej - jest reprezentowana na terenie gminy Międzyrzecz zarówno w obrębie miejskim jak też wiejskim. W przypadku miasta są to przede wszystkim wszelkie gmachy urzędowe o charakterze historycznym. Zalicza się do nich **ratusz miejski**, który w podstawach datowany jest na wiek XVI. Budowla ta poddawana była licznym remontom i pracom budowlanym w latach 1670, 1743-1752, 1831, 1924 oraz w latach 90. XX wieku. W obecnym kształcie ratusz ma charakter budowli klasycystycznej z elementami neogotyckimi w obrębie wystroju wieży. Wnętrze cechuje się zachowanymi elementami wystroju i sklepień odzwierciedlających starsze formy budowli. Spośród innych obiektów należy wymienić: **gmach sądu** przy ul. Wojska Polskiego 1, reprezentujący eklektyczne cechy architektury, **willę starosty**

¹⁷ Tamże.

międzyrzeckiego przy ul. Mieszka I 24 oraz neogotycki gmach poczty przy ul. Mieszka I 16. Znaczący udział w obrębie architektury użyteczności publicznej mają gmachy szkolne i szpitalne. Wybitny charakter architektoniczny, cechujący formy budownictwa publicznego z początku XX wieku przedstawiają **budynki szkolne** przy ul. Staszica w Międzyrzeczu, które zostały zaprojektowane przez biuro Emila i Georga Zillmannów z Charlottenburga. Inne budynki szkolne w mieście to: zabudowania w sąsiedztwie byłej fary ewangelickiej obejmujące również siedzibę dawnej parafii ewangelickiej, budynek dawnej szkoły handlowej przy ul. Poznańskiej 1. Biuro Zillmannów zaprojektowało **gmach szpitala miejskiego** z 1909 roku przy ul. Konstytucji 3 Maja. Budynek ten był wielokrotnie przebudowywany w latach 30. XX wieku oraz w okresie po 1945 roku, stąd w obecnym kształcie prezentuje w znikomym stopniu pierwotne formy. Inny budynek **szpitala - ewangelickiego**, zachował się przy ul. Kazimierza Wielkiego. Charakter kompleksu szpitalnego ma **założenie w Międzyrzeczu-Obrzycach** powstałe w latach 1904-lata 30. XX wieku i obejmujące gmachy administracji, pawilony szpitalne, zabudowania zaplecza technicznego, kościół, obiekty sportowe. Cały kompleks charakteryzuje się zwartym układem planistycznym. Cechy budownictwa z lat 20. XX wieku reprezentuje dawny **gmach kasy chorych** przy ul. 30 Stycznia 67 (obecnie siedziba EWE). Liczne budynki użyteczności publicznej zostały zniszczone w trakcie działań wojennych i zniszczeń powojennych: budynek gimnazjum przy skrzyżowaniu ulic Mieszka I i Konstytucji 3 Maja, gmach Rosyjskiej Kompanii Sukienniczej - siedziba *Heimattmuseum* przy ul. Konstytucji 3 Maja, zabudowania starostwa i urzędu finansowego przy ul. Mieszka I. Zabudowania te odzwierciedlały przemiany architektoniczne i przestrzenne miasta na przełomie XIX i XX wieku.

W obrębie wiejskim zabudowania użyteczności publicznej reprezentowane są głównie przez zachowane budynki szkolne. Tego typu obiekty przetrwały w większości miejscowości na terenie gminy. Obecnie duża grupa stanowi własność prywatną, pełniąc funkcję mieszkalną. Po II wojnie światowej ze względu na różnego rodzaju prace remontowe uległy one przekształceniu, stąd nieliczne zachowały swoje pierwotne cechy. Do ciekawszych pod względem architektonicznym zaliczają się obiekty w Nietoperku, Szumiącej, Wysokiej, Wyszanowie. Cechy budownictwa publicznego posiadają także niektóre zabudowania parafii - zwłaszcza tam, gdzie istnieje ciągłość instytucjonalna, ponadto dawne zajazdy i hotele związane ze szlakami drogowymi. Tego typu obiekty są obecnie najczęściej zagospodarowane jako różnego rodzaju świetlice wiejskie.

- architektura mieszkalna i usługowa - odzwierciedla przede wszystkim zabudowę miasta opartą o domy miejskie w formie kamienic, których cechy funkcjonalne odzwierciedlają funkcje

mieszkalne w wyższych kondygnacjach i funkcje usługowe (handlowe) w kondygnacjach niższych. Pierwotne pierzeje miasta lokacyjnego pozostawały wypełnione ścisłą zabudową, stąd też w obrębie najstarszej części Międzyrzecza zachowały się układy w zwartych szeregach. Dotyczy to zwłaszcza pierzei rynkowych oraz zabudowy ulic: Chłodnej, Wesolej, Młyńskiej, Lipowej oraz fragmentów ulic Mieszka I, Kazimierza Wielkiego i 30 Stycznia w obrębie dawnych murów miejskich. W mniejszym stopniu tego typu architektura zachowała się w obrębie ulic: Skargi, Ściegiennego, Spokojnej - należy także podkreślić, że istniejąca tam zabudowa jest młodsza w stosunku do ścisłego centrum miasta, gdzie zachowały się budynki z I poł. XIX wieku. Większość zabudowy miejskiej w centrum powstała w drugiej połowie XIX wieku i na początku kolejnego stulecia. Cechą tej zabudowy jest przede wszystkim zachowany podział historycznych parceli oraz proporcje w wymiarze wertykalnym i horyzontalnym, co nadaje tej części miasta - mimo znacznych strat po 1945 roku w architekturze - czytelny ład przestrzenny. Zakłócenia w obrębie miejskiej architektury mieszkalnej spowodowane są przede wszystkim obecnością architektury typowej, która była wprowadzana w latach 60. i 70. XX wieku bez zachowania pierwotnych podziałów przestrzennych i tradycji lokalnego budownictwa. W Międzyrzeczu brakuje obecnie bardziej wybitnych dzieł architektury miejskiej mieszkalno-usługowej w obrębie ścisłego centrum. Zachowane obiekty - dwukondygnacyjne oparte są o układ kalenicowy z ceramicznymi dachami i skromną dekorację architektoniczną w postaci elementów roślinnych oraz gzymsów podkreślających wertykalne cechy budynków oraz stosunkowo częstych pilastrów jako elementów dekoracyjnych tworzących podziały horyzontalne. Kamienice cechują się zachowaną oryginalną stolarką drzwiową. Należy podkreślić, że południowa pierzeja Rynku była pierwotnie wypełniona kamienicami szkieletowymi w układzie szczytowym. Obok budynków murowanych zachowała się nieliczna grupa zabudowy szkieletowej oblicowanej tynkiem - ul. Chłodna, Spokojna. Zachowane przykłady odzwierciedlają starszą formę zabudowy miasta, która jeszcze po II wojnie światowej była liczna w obrębie ul. Lipowej, Spokojnej.

Odmienne charakter ma zabudowa mieszkalna poza ścisłym centrum, w obrębie tych części miasta, które wykształciły się na przełomie XIX i XX wieku. Zachowane obiekty, spośród których najbardziej reprezentatywne zachowały się przy ul. 30 Stycznia, Poznańskiej, Kazimierza Wielkiego odzwierciedlają proces odejścia od zabudowy ścisłych parceli zamkniętych miast średniowiecznych. Tym samym budynki cechują się obecnością większej ilości kondygnacji oraz otwartej przestrzeni pełniącej pierwotnie funkcje podwórzy wypełnionych niekiedy elementami zieleni (obecnie w znacznym stopniu elementy te pozostają zdegradowane). Są to zarazem przykłady kamienic czynszowych, wielorodzinnych - które w obrębie architektury

odzwierciedlają społeczne przemiany życia miejskiego w XIX wieku. W tym kontekście warto wskazać na przykłady czynszowych osiedli urzędniczych i kolejowych (→ patrz też budownictwo przemysłowe i techniczne oraz zabytki militarne) w obrębie ulicy Kilińskiego, kilka przykładów przy ul. Chrobrego. Zabudowa poza centrum miasta odznacza się także bogatszą formą dekoracji architektonicznej z elementami eklektycznymi oraz secesyjnymi. Problemem jest stan zachowania tych elementów oraz problemy prawno-własnościowe. Czytelny problemem jest zagadnienie ochrony stolarki okiennej i drzwiowej oraz reklam wielkopowierzchniowych, które degradują walory architektury. Szczególną formę posiada grupa willi przy ul. Staszica. Architektura ta wraz z uwarunkowaniami przestrzennymi, której obiektem wieńczącym była dawna willa prezesa sądu zaprojektowana przez biuro Zillmannów z Charlottenburga oparta była w całości o kompozycję miasta-ogrodu - obecnie jeszcze czytelną w obrębie części zabudowy mieszkalnej i użyteczności publicznej przy tej ulicy. Na kilka tego typu obiektów należy wskazać przy ul. Mieszka I, przy czym szczególny charakter ma w tym przypadku neobarokowa willa należąca dawniej do właścicieli firmy budowlanej Donath.

Obok zabudowy wpisującej się w cechy miejskie wskazać należy w obrębie miasta na budownictwo charakterystyczne dla zabudowy mieszkalnej wsi. Są to przede wszystkim tereny dawnego Przedmieścia Brójeckiego - ul. Konstytucji 3 Maja. Ta część miasta wraz z całym nieistniejącym Przedmieściem Poznańskim (Osiedle Centrum) miała w wymiarze gospodarczym charakter wiejski. - rolniczy. Podobne cechy obecne są w obrębie ul. Winnica - dawna wieś Winnica. Jest to niska swobodna zabudowa parterowa, najczęściej w układzie kalenicowym z dwuspadowymi dachami ceramicznymi niekiedy wzbogacanymi wystawkami okiennymi, cechująca się rzadko elementami dekoracji architektonicznej, otoczona jeszcze zachowaną zabudową gospodarczą (→ patrz budownictwo gospodarcze i pomocnicze, GEZ).

Tego typu forma budownictwa mieszkalnego obecna jest w obrębie wiejskim gminy Międzyrzecz. Wiejska zabudowa mieszkalna na terenie gminy Międzyrzecz cechuje się znaczną powtarzalnością w wymiarze architektonicznym i przestrzennym. Wynika to m.in. z faktu, że większość architektury wiejskiej została przebudowana w formie murowanej na przełomie XIX i XX wieku. Zachowane budynki bardzo rzadko cechują się obecnością elementów dekoracji architektonicznej, ale stan ten wynika również ze względu na przemiany i destrukcje powstające w trakcie prac remontowych. Są to najczęściej domy jednokondygnacyjne, posadowione w układzie kalenicowym z ceramicznymi dachami, niekiedy w formie naczółkowej z oknami oraz wejściami w formie szerokich sieni dzielących mieszkalne części domów. Mimo to na terenie gminy zachowały się nieliczne przykłady architektury mieszkalnej wsi, które zachowały cechy

pierwotne w postaci dekoracji i formy. Wskazać tu należy na Bukowiec, Kaławę, Kęszycę i in. (→ parz GEZ). Wyróżniającą formę posiada także wiejska zabudowa tzw. „Nowego Kurska” w Kursku, gdzie zachował się oryginalny układ kilkudziesięciu gospodarstw wybudowanych w jednakowym stylu w latach 30. XX wieku dla przesiedleńców z Kęszycy. Cztery tego typu gospodarstwa zachowały się również w Wyszanowie. Są to domy szczytowe konstrukcji murowanej i szkieletowej w postaci szczytów, pokryte dwuspadowymi dachami i łączące w swojej funkcji część mieszkalną i inwentarską (→ patrz GEZ).

- budownictwo gospodarcze i pomocnicze - obejmuje na terenie gminy Międzyrzecz głównie zabudowę wsi w obrębie dawnych **folwarków** oraz **zagród wiejskich**. Największe walory reprezentują zespoły w obrębie dawnych folwarków, które często cechują się zwartą zabudową o zróżnicowanym przeznaczeniu funkcjonalnym. Cechy tego budownictwa w postaci obór, stajni, spichrzów, owczarni odzwierciedlają dawne formy gospodarowania wielkoobszarowych majątków ziemskich. Do ciekawszych zachowanych tego typu obiektów zaliczają się przykłady z Bobowicka, Bukowca, Gorzycy, Piesek. Część z nich pozostaje obecnie w bardzo złym stanie technicznym oraz cechuje się złożoną sytuacją prawno-własnościową powstałą po likwidacji na początku lat 90. XX wieku Państwowych Gospodarstw Rolnych. Budownictwo zagród wiejskich przedstawia w obecnym stanie zachowania na terenie gminy Międzyrzecz cechy charakterystyczne dla tego typu architektury w pierwszej poł. XX wieku. Są to najczęściej ceglane budynki inwentarskie posadowione w obrębie parceli zagród. Zagrody często były wieńczone stodołami i spichrzami, które oddziały teren zagrody od przyległych pól uprawnych. Większość zachowanych tego typu gospodarstw jest wykorzystywane obecnie w rolnictwie.

Należy także podkreślić, że tego typu architektura o przeznaczeniu rolniczym była obecna także na terenie miasta (przedmieść) w pierwszej poł. XX wieku. Obecnie zachowały się nieliczne relikty - np. przy ul. Konstytucji 3 Maja, ul. Winnica - wraz z dawnym **folwarkiem zamkowym**.

- budownictwo przemysłowe i techniczne oraz zabytki militarne - stanowi pozostałość po przemianach społecznych i gospodarczych w Międzyrzeczu i na terenie gminy w XIX i na początku XX wieku. Międzyrzecz oraz tereny gminy nie należały do obszarów o szczególnym uprzemysłowieniu. Ten stan rzeczy przyczyniał się m.in. do odpływu ludności z tych terenów w ramach zjawiska *Ostflucht*. Mimo to teren gminy wykazuje pozostałości po tego rodzaju inwestycjach budowlanych, przemysłowych, szczególnie czytelne pozostaje także dziedzictwo militarne.

Do zabytków w obrębie omawianej grupy na terenie miasta zaliczają się przede wszystkim pozostałości infrastruktury technicznej, która była rozwijana w ramach różnego rodzaju inwestycji o charakterze komunalnym. Najbardziej okazałym tego typu obiektem jest **wieża ciśnień** przy ul. Staszica oddana do użytku w latach 1914-1916. Obiekt ten powstał wraz z rozwojem sieci wodociągowej i pełnił swoje funkcje do początku lat 90. XX wieku, gdy wybudowano w mieście nową stację wodociągów. Obecnie obiekt ten nie pełni funkcji komunalnych. Jest to budowla cechująca się elementami historyzującymi, przypominającymi wieżę obronną. Na zapleczu wieży ciśnień w okresie międzywojennym funkcjonowała miejska rzeźnia, elektrownia parowa i gazownia, ponadto łaźnia miejska. Obecnie zachowały się wyłącznie relikty tych obiektów. Większy kompleks o charakterze technicznym stanowią **pozostałości dworca kolejowego** oraz jego zaplecza technicznego. Uwagę zwracają zachowane i użytkowane **budynki nastawni** oraz **budynek starej parowozowni**, ponadto **kolejowa wieża ciśnień**. W otoczeniu dworca zachowała się grupa **budynków mieszkalnych** (→ patrz architektura mieszkalna i usługowa), dla pracowników obsługi dworca, które tworzą kompleks przestrzenny w tej części miasta. Charakter poprzemysłowy ma **komin przy ul. Konstytucji 3 Maja** w Międzyrzeczu, który jest pozostałością po dawnej młeczarni i wytwórni serów Paula Dittmanna. Obecnie nie zachowały się również pozostałości po międzyrzeckich cegielniach - takowe obecne są natomiast w Bukowcu. Obiektem zabytkowym jest tzw. „**most niedźwiedzia**” pełniący funkcję przeprawy drogowej na rzeczce Paklicy w ciągu ul. Konstytucji 3 Maja. Na terenie gminy Międzyrzecz zachowało się kilka **obiektów dworcowych**, m.in. w miejscowościach: Bobowicko, Bukowiec, Gorzyca, Kaława, Kursko, Nietoperek. W Kursku uwagę zwracają dwa wiadukty kolejowe na linii Międzyrzecz - Rzepin. Na terenie wsi w Gminie Międzyrzecz zachowało się również kilka obiektów przemysłowych związanych dawnymi folwarkami. Są to przede wszystkim różnego rodzaju gorzelnie, młyny które były jednym z elementów uprzemysłowienia folwarków w XIX wieku (Bukowiec, Kalsko). Istotny charakter mają natomiast dawne **młyny wodne**. Spośród kilku, które funkcjonowały w okolicach Międzyrzecza trzy obiekty zwracają uwagę szczególną: Kuźnik, Skoki i Szumiąca. W przypadku Kuźnika i Skoków są to dawne młyny zamkowe, które w XIX wieku były dzierżawione przez bogate rody mieszczańskie z Międzyrzecza. Młyn w Szumiącej miał charakter klasztorny. Relikty młyna wodnego zachowały się również w Gorzycy, a w Wyszanowie czytelne są pozostałości wiatraka typu koźlak. Inne ciekawe obiekty techniczne to pozostałości elektrowni parowej w Kęszycy oraz relikty kopalni węgla brunatnego w okolicach tej samej miejscowości.

Największe znaczenie w obrębie budownictwa technicznego mają zabytki militarne - architektury obronnej, które zaliczają się do grupy najważniejszych obiektów zabytkowych na terenie gminy. Najstarszym przykładem takiego obiektu jest **średniowieczny zamek w Międzyrzeczu**, który obecnie funkcjonuje jako trwała ruina w obrębie międzyrzeckiego kompleksu muzealnego. Odmienny charakter mają budowle oraz ich otoczenie w ramach **Frontu Umocnionego Łuku Odry i Warty** (Międzyrzecki Rejon Umocniony). System niemieckich fortyfikacji powstały w latach 1933-1944 jest jednym z najważniejszych zabytków promujących gminę Międzyrzecz i zaliczany jest to najbardziej rozpoznawalnych tego typu zabytków w Polsce i w Europie. Na terenie gminy znajduje się większa część tzw. odcinka centralnego z ciężkimi schronami bojowymi i systemem podziemnych korytarzy. Zabytki Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego stanowią również teren ochrony przyrody związany z funkcjonującym tu rezerwatem nietoperzy. Promocją i obsługą ruchu turystycznego w obrębie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego zajmuje się Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie.

- cmentarze - jako obiekty o szczególnych walorach w wymiarze materialnym i niematerialnym występują we wszystkich miejscowościach na terenie gminy. Cechą specyficzną jest obecność cmentarzy wyznaniowych co wynika z cech religijnych i społecznych obszaru gminy w przeszłości. Cmentarze obok elementów architektury i szczególnej funkcji symbolicznej, pozostają także skupiskami cennej zieleni, która zwłaszcza w obrębie wsi odzwierciedla symboliczne i przestrzenne cechy dawnych nekropolii - szczególnie w postaci lipowych drzewostanów w sąsiedztwie kościołów.

W obrębie miasta należy wskazać na następujące cmentarze: **najstarszy cmentarz miejski** (XIII - k. XV wieku) w obrębie Rynku (→ patrz zabytki archeologiczne), **cmentarz parafialny** przy kościele pw. św. Jana Chrzciciela, **cmentarz ewangelicki** przy ul. Stoczniowców Gdańskich 1970 - obecnie od 1967 roku teren parku miejskiego z czytelnym układem przestrzennym i zróżnicowanym zasobem zieleni; **cmentarz katolicki** zamknięty przy ul. Stoczniowców Gdańskich 1970 z zachowaną architekturą oraz licznymi nagrobkami z XIX i pierwszej poł. XX wieku, ponadto z zachowaną zielenią o zróżnicowanym charakterze; **cmentarz żydowski** przy ul. Kazimierza Wielkiego - całkowicie zdegradowany w wymiarze przestrzennym; **cmentarz w Obrzycach** na terenie szpitala. Wśród historycznych wiejskich cmentarzy na terenie gminy Międzyrzecz należy wymienić obiekty w: **Bobowicku** - cmentarz rodowy (teren folwarku), **Bukowcu** - cmentarz rodowy (park) i teren dawnego cmentarza przykościelnego, **Gorzycy** - cmentarz rodowy w sąsiedztwie kościoła i cmentarz wiejski przy drodze do Chyciny

(obecnie komunalny), **Kalsku** - w sąsiedztwie kościoła, **Kaławie** - w sąsiedztwie kościoła, **Kęszycy** - w sąsiedztwie kościoła, **Kursku**, **Nietoperku** - wiejski, **Pieskach** - wiejski, **Skokach** - wiejski, **Szumiącej** - wiejski (teren leśny), **Świątym Wojciechu** - w sąsiedztwie kościoła, **Wysokiej** - w sąsiedztwie kościoła, **Wyszanowie** - w sąsiedztwie kościoła oraz teren obecnego cmentarza komunalnego (poewangelicki)¹⁸.

• zieleni - na terenie gminy Międzyrzecz jest reprezentowana przez zróżnicowaną grupę obiektów do których możemy zaliczyć założenia parkowe i ogrodowe oraz aleje przydrożne o charakterze historycznym. Odrębny charakter mają licznie występujące owocowe aleje o charakterze śródpolnym, które są reliktem nasadzeń planowanych oraz licznie zachowane relikty sadów użytkowych w obrębie układów ruralistycznych, które definiują dawne formy gospodarowania, wreszcie tzw. zadrzewienia śródpolne mające duże walory krajobrazowe. Cenne zespoły zieleni obecne są w obrębie cmentarzy, które scharakteryzowano wyżej. Należy podkreślić, że stan zachowania zabytkowej zieleni wzdłuż szlaków drogowych przedstawia się źle. Obecnie można mówić głównie o reliktach alei historycznych oraz potrzebie ich ochrony dla zachowania cech krajobrazu kulturowego na terenie gminy.

- założenia parkowe i ogrodowe reprezentowane są przez grupę kilku obiektów związanych przede wszystkim z architekturą rezydencjonalną. *Ewidencja ogólna dendrologiczno-techniczna zabytkowej zieleni* na terenie gminy Międzyrzecz w zasobie Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków obejmuje następujące obiekty: **Bobowicko - park dworski; Bukowiec - park pałacowy; Gorzyca - park pałacowy; Karolewo - park dworski; Kęszycę - założenie przestrzenne parkowo-pałacowe po dawnym sanatorium; Kursko - park pałacowy; Kwiecie - park dworski; Międzyrzecz - Obrzyce - park szpitalny, założenie miasto-ogród; Międzyrzecz - park zamkowy; Pieski - park pałacowy; Wyszanowo - ogród dworski; Zamostowo- park dworski.**

Poza wskazaną ewidencją wymienić należy następujące założenia parkowe w obrębie miasta: **park miejski przy ul. Konstytucji 3 Maja** - najstarszy park publiczny w Międzyrzeczu, założony w połowie XIX wieku po zasypaniu fosy miejskiej; **park miejski przy ul. Staszica** założony na terenie dawnej tzw. „mlecznej łąki” oraz fosy miejskiej i stanowiący część kompozycji przestrzennej zaprojektowanej na przełomie XIX i XX wieku

¹⁸ T. Gardocka, *Cmentarze jako dobra kultury* (w:) Prawna ochrona dóbr kultury, s. 138-147.

wraz z wybudowanymi w tej części miasta gmachami publicznymi w ramach koncepcji miasto-ogrodu. Charakter miejskiego parku publicznego miały także dwa inne założenia: **park przy dawnym domu bractwa strzeleckiego** powstały ok. 1793 roku - obecnie zachowany w formie nielicznych nasadzeń lipy szerokolistnej na zapleczu Międzyrzeckiego Ośrodka Kultury oraz **ogród restauracji Keisergarten** - obecnie restauracja „W starym ogrodzie” - ul. Mieszka I 18 gdzie funkcjonował także najstarszy kort tenisowy w Międzyrzeczu. Pozostałe zespoły zieleni historycznej w obrębie miasta zachowały się w sąsiedztwie **willi starościńskiej** - ul. Mieszka I 24 oraz wokół willi „Hubertusburg” przy ul. Konstytucji 3 Maja. Charakter współczesny w obrębie stref konserwatorskich mają następujące założenia: **park przy Rynku** - tzw. „Planty” obejmujący obszar dawnych parceli przyrynkowych położonych od strony wschodniej i południowej (powstały na przełomie lat 40. i 50. XX wieku) oraz **park nad Obrą** - tzw. „Kaczy Dołek” po prawej stronie Obry przy ul. Kazimierza Wielkiego, na terenie przynależnym w okresie staropolskim do dóbr zamkowych Winnica - założony w latach 60. XX wieku w miejscu rozebranego gmachu kina.

Pozostałe parki miejskie oraz zieleń w obrębie wsi (→patrz cmentarze).

- aleje przydrożne (zadrzewienia liniowe) o charakterze historycznym reprezentowane są przede wszystkim przez najstarsze tego typu obiekty w Międzyrzeczu - **wzdłuż ul. Zachodniej i drogi wojewódzkiej nr 137** w kierunku zachodnim oraz **wzdłuż ul. Kazimierza Wielskiego - dawna ul. Skwierzyńska**. Obie aleje (lipowe) zostały naniesione na plan miasta i gruntów miejskich w 1780 roku. Aleja przy ul. Kazimierza Wielkiego jest objęta prawną formą ochrony zabytków w postaci wpisu do rejestru zabytków. W obrębie miasta należy wymienić również **aleję lipową przy ul. Poznańskiej**. Pozostałe równie cenne pod względem kompozycyjnym i przestrzennym znajdują się na terenie gminy. Są to następujące obiekty: relikty asymetrycznej alei kasztanowej prowadzącej z pałacu do wzgórza kościelnego w obrębie wsi Bukowiec; relikty alei lipowej przy drodze powiatowej nr 1213F w Bukowcu; relikty alei lipowej przy drodze powiatowej nr 1353F w Bukowcu; aleja między miejscowościami Gorzyca i Wojciechówek przy drodze powiatowej nr 1345F; relikty alei w miejscowościach Kaława i Szumiąca przy drodze powiatowej nr 1268F; aleja w miejscowości Kęszyca przy drodze powiatowej nr 1268F. Pozostałe aleje położone są przy drogach gminnych: droga gruntowa z Bukowca do Panowic (gm. Trzciel) od drogi powiatowej nr 1213F - granica gminy Międzyrzecz (aleja klonowa i lipowa); droga

gruntowa z Gorzycy do Chyciny (aleja dębowa), droga gruntowa od drogi wojewódzkiej nr 137 do miejscowości Kursko (aleja dębowa); relikty alei owocowej z XIX wieku przy drodze gruntowej z Wyszanova do Starego Dworu (gm. Trzciel) - historyczna droga z Międzyrzecza do Brójec; droga gruntowa z Bukowca do Karolewa od drogi powiatowej nr 1353F (aleja kasztanowa); droga gruntowa z Nietoperka w kierunku dawnego sanatorium *Charlottenhoff* od dawnej drogi krajowej nr 3 (aleja brzoźowa); aleja lipowa w obrębie miejscowości Kursko w sąsiedztwie kościoła; Aleje współczesne zdominowane są głównie przez nasadzenia topoli kanadyjskiej (*Populus canadensis*), które w latach 60. XX wieku wraz z przebudową dróg wyeliminowały historyczne aleje owocowe.

5.2.4. Zabytki ruchome

- zabytki ruchome to rzeczy ruchome, jej części lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Są to w świetle *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła, sztuki użytkowej, numizmaty pieczęcie, militaria, wytwory techniki, środki transportu, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia i wybitne postaci.

Ten rodzaj zabytków obok zbiorów muzealnych (→ patrz zabytki w zbiorach muzealnych) reprezentowany jest na terenie gminy Międzyrzecz przede wszystkim w obrębie wyposażenia obiektów sakralnych. W mniejszości wojewódzka ewidencja zabytków ruchomych obejmuje przedmioty poza obiektami sakralnymi i na terenie gminy Międzyrzecz są to przede wszystkim elementy stolarki drzwiowej w obrębie architektury miejskiej. W sumie Wojewódzka Ewidencja Zabytków ruchomych na terenie gminy obejmuje 271 pozycji.

Komentując zasoby zabytków ruchomych w ramach kościołów, należy podkreślić znaczący udział różnych form ruchomości, definiujących niemal wszystkie epoki artystyczne oraz formy wytwórczości rzemieślniczej. Do najbardziej okazałych zalicza się barokowe wyposażenie malarskie i snycerskie w kościołach pocysterskich, wyjątkowy charakter ma także pojezuickie wyposażenie kościołów w Kęszycy i Wyszanowie, które proveniencyjnie związane jest z nieistniejącym kościołem jezuitów w Międzyrzeczu. W przypadku kościoła

w Wysokiej, obok dzieł snycerskich uwagę zwraca wybitny przykład zabytku ludwisarstwa, który na podstawie nowszych badań szczegółowych: akustycznych i metalograficznych jest datowany na drugą połowę XIII wieku (wg karty ewidencyjnej na wiek XV). Jest to jeden z najstarszych zachowanych dzwonów w Polsce. Znaczący pozostaje także zasób kościoła parafialnego pw. Św. Jana w Międzyrzeczu. Spośród kościołów młodszych na uwagę zasługuje poprotestancki kościół - obecnie pw. Św. Wojciecha w Międzyrzeczu oraz takowy w miejscowości Pieski. Wyposażenie ruchome z przełomu XIX i XX wieku, reprezentujące ówczesne formy ekspresji artystycznej należy wskazać w kościołach w Kaławie, Obrzycach, Szumiącej. Obok ołtarzy uwagę zwracają okna witrażowe z cennym przykładem tego typu zabytku w Obrzycach, które jest dziełem wybitnej pracowni *Glas-Malerei-Anstalt Ferdinand Müller* z Quedlinburga. W większości kościołów gminy Międzyrzecz zachowały się zabytki ludwisarskie w postaci dzwonów brązowych i stalowych - są one reprezentowane najczęściej przez odlewnie przemysłowe działające na terenie Niemiec na przełomie XIX i XX wieku, organy, rzadziej zachowały się wytwory konwisarskie i złotnicze które w niewielkiej ilości przechowywane są w zbiorach Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej. Do mniej znaczących dzieł ruchomych zaliczają się obiekty w postaci różnego rodzaju figur przydrożnych, które częściej reprezentują ludowe formy z początku XIX wieku. W kontekście zabytków ruchomych wspomnieć należy także o pozostałościach rzeźby nagrobnej w obrębie cmentarzy (→ patrz cmentarze) - zwłaszcza w Bobowicku, Bukowcu i Gorzycy. W odniesieniu do współczesnych elementów wyposażenia świątyń - na terenie gminy do wyjątkowych należą dzieła twórców uznanych za znaczących. Należy tu wskazać przede wszystkim wystrój wnętrza kościoła pw. Św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu, który pozostaje dziełem takich artystów jak Andrzej Woźniak, Saturnin Skubiszewski z Poznania oraz Klemens Felchnerowski i Mieczysław Orłowski (Zielona Góra / Monachium). Wskazać można także na działalność lokalną - np. autorem wyposażenia i wystroju kościoła w Bukowcu jest ludowy rzeźbiarz i malarz Zbigniew Gerech.

Przed 1945 rokiem znaczne zbiory zabytków ruchomych - także w postaci systematycznych kolekcji (Bukowiec) oraz w formie wyposażenia użytkowego, były elementem wystroju pałaców i dworów. Dotyczy to także dawnych kościołów protestanckich w takich miejscowościach jak Bukowiec, Gorzyca, Kęszycza, Kursko, Pieski, których wnętrza uległy znacznym przemianom spowodowanym przystosowaniem ich do obrządku katolickiego. Rozproszenie i zniszczenie w wyniku II wojny światowej i społecznej sytuacji powojennej, wreszcie pożarów czy rozbiórek wskazanych obiektów (Bukowiec,

Kursko), określa znaczące straty cennej pod względem artystycznym i kulturowym substancji zabytkowej na analizowanym terenie. Tylko niewielka część z nich trafiła do zbiorów muzealnych - głównie w Międzyrzeczu. W wymiarze ochrony i opieki nad zabytkami istotne pozostają działania badawczo-dokumentacyjne związane ze stratami.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

- zgodnie z „Europejską konwencją o ochronie dziedzictwa archeologicznego” z 1992 roku, pojęcie dziedzictwa archeologicznego oznacza: *wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok, których zachowanie i analiza pomaga prześledzić historię ludzkości z minionych epok, dla których wykopaliska i odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i jej środowiskiem są podstawowym źródłem informacji*. Wskazana konwencja nie określa górnej granicy chronologicznej takich znalezisk, która w praktyce pojmowana jest jako okres poza aktualnym procesem społecznym i historycznym.

Gmina Międzyrzecz objęta jest Archeologicznym Zdjęciem Polski (AZP) o numerach: 49 - 14-15, 50 - 13-16, 51 - 13-16, 52 - 13-16, 53 - 13-16. Uwarunkowania historyczne obszaru gminy Międzyrzecz sytuują jej teren jako znaczący w wymiarze dziedzictwa archeologicznego. Realizowane tu badania systematyczne oraz przypadkowe znaleziska rejestrowane na tym terenie począwszy od XIX wieku wykazują obecność artefaktów wpisujących się we wszystkie epoki pradziejowe i historyczne począwszy od paleolitu późnego (14 tys. - 8 tys. lat p. n. e.). Spośród kultur pradziejowych najwięcej znalezisk dotyczy epiki brązu do ok. 700 p. n. e. oraz epoki żelaza do ok. 600 roku. Ze względu na uformowanie się w Międzyrzeczu stałego osadnictwa w okresie poprzedzającym powstanie polskiej państwowości, obszernie reprezentowane są znaleziska z okresu od VIII do X wieku gdy obszar ten został włączony w obręb państwa Mieszka I. Dotyczy to zwłaszcza obszaru grodu i jego okolicy z terenami wsi Święty Wojciech, gdzie lokuje się powstanie eremu benedyktynów. Znaleziska archeologiczne występują licznie także w strefie miasta lokacyjnego, co ma znaczenie dla poznania jego dziejów w obrębie archeologii historycznej. Sytuacja ta definiuje uwarunkowania planistyczne i inwestycyjne miasta w ramach stref ochrony konserwatorskiej. Znaleziska archeologiczne występują także licznie na obszarze wiejskim gminy Międzyrzecz. Są one związane przede wszystkim z obszarem poszczególnych układów ruralistycznych, definiując częściej okres średniowieczny związany z procesem lokacyjnym i osadniczym. Nie wyklucza to jednak

obecności artefaktów związanych z kulturami pradziejowymi, które także są notowane zwłaszcza na podstawie badań powierzchniowych. W przypadku obszarów wiejskich także obowiązują zasady ochrony konserwatorskiej dziedzictwa archeologiczne w obrębie działań planistycznych i inwestycyjnych.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

- na terenie gminy Międzyrzecz funkcjonują dwie placówki muzealne. Najważniejszą jest Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego działające w mieście od grudnia 1945 roku (pod obecną nazwą od 2010 roku), które jest jednostką organizacyjną samorządu powiatowego. Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej pełni zadania powiatowe i gminne ze względu na swoją siedzibę. W wymiarze regionalnym Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej zaliczane jest do najważniejszych placówek w województwie lubuskim. Zasoby prezentowane w ramach placówki obejmują zabytki nieruchome w postaci architektury średniowiecznego zamku, rezydencji starostów międzyrzeckich oraz założenia parkowego. Wymienione elementy tworzą wyodrębniony kompleks muzealny o rozbudowanych cechach przestrzennych i krajobrazowych. Położenie tego zespołu w granicach miasta określa jego walory przestrzenne w ramach całego układu urbanistycznego. Jeśli chodzi o muzealia ruchome, Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej gromadzi, dokumentuje i prezentuje zbiory dawnego malarstwa - w szczególności kolekcję portretów trumiennych, która posiada rangę krajową, kolekcję zabytków etnograficznych reprezentującą specyfikę kultury ludowej mikroregionu międzyrzeckiego, kolekcję zabytków archeologicznych związanych z historią Międzyrzecza oraz najbliższych okolic miasta, kolekcję zabytków rzemiosła artystycznego związaną głównie z historią Międzyrzecza, kolekcję numizmatyczną. Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej z racji rangi zbiorów oraz charakteru ekspozycji stanowi jeden z najważniejszych czynników promocyjnych dla miasta i gminy Międzyrzecz.

Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie, powołane w 2010 roku jest jednostką organizacyjną gminy Międzyrzecz. Muzeum zajmuje się dokumentacją oraz popularyzacją w ramach obsługi ruchu turystycznego zabytków militarnych związanych Frontem Umocnionym Łuku Odry i Warty (Międzyrzecki Rejon Umocniony). W zbiorach Muzeum posiada kolekcję pojazdów militarnych oraz niewielką kolekcję broni. Muzeum w Pniewie, pozostaje obecnie w reorganizacji zgodnie z art. 5a ust. 1 *Ustawy o muzeach*.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

- dziedzictwo niematerialne to wyobrażenia, przekazy, praktyki, wiedza i umiejętności - instrumenty, przedmioty, wytwory człowieka i związana z nimi przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy, oraz jednostki, uznają za część swojego dziedzictwa. Dziedzictwo to jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, odtwarzane przez wspólnoty w celu kreowania poczucia tożsamości tych wspólnot. Jest to język jako nośnik tego dziedzictwa, sztuki widowiskowe, obrzędy, tradycje, przekazy ustne (legendy), praktyki dotyczące przyrody i wszechświata. Gmina Międzyrzecz jako obszar, który w przeszłości charakteryzował się wielokulturowością utracił szereg wartości niematerialnych w wyniku gwałtownej wymiany ludności po 1945 roku. Współczesna społeczność postmigracyjna cechuje się niskim poziomem lokalnej tożsamości, co obok zagadnień ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa znajduje odzwierciedlenie w postawach społecznych ukierunkowanych na niski poziom działań reinwestycyjnych.

Ochrona wartości niematerialnych powinna się odbywać poprzez dokumentowanie, wzmacnianie i popularyzację. Składniki kultury niematerialnej pozostają czynnikiem definiującym kierunki działań ochronnych w obrębie adaptacji i kształtowania krajobrazu - świadomość wartości treści krajobrazu Zagadnienia te pozostają czytelne w obrębie wszystkich elementów definiujących krajobraz kulturowy w jego historycznym rozwoju. Tym samym w obręb dziedzictwa niematerialnego wchodzi dziedziny żywe, związane z kultem tradycji duchowych (religijność regionu - kult Pięciu Braci Męczenników), artystycznych (prądy kulturowe), obrzędów o rodowodzie ludowym, wydarzenia z przeszłości bliższej i dalszej - tzw. pamięć historyczna (składniki pozostające przedmiotem tzw. użytkowania historii - kultywowane rocznice, postaci, pomniki oraz ich kształt jako formy upamiętnienia - np. pomniki na terenie byłych cmentarzy ewangelickich, żydowskich, miejsca pamięci narodowej w ramach tradycji lokalnych - np. Pomnik 1000 - lecia w Międzyrzeczu). Dotyczy to nazw miejscowych w ich historycznym i kulturowym rozwoju (nazwy miejscowości: Bukowiec, Międzyrzecz, Święty Wojciech, kreowanie nazw ulic), postaci związanych z regionem - Muzeum im. Alfa Kowalskiego. Wskazane wyznaczniki spletają się z historią miejscowości, ludzi i przestrzeni¹⁹. W odniesieniu do współczesnych modeli regionalizmu wartości niematerialne znajdują uzasadnienie w

¹⁹ Zob. W. Łysiak. *Góra duchów. Zbiór dawnej prozy ludowej znad dolnej Warty i Obry*, Gorzów Wlkp. 1989.

definicjach aktywności społeczno-ekonomicznej społeczności lokalnych: (...) *Na poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionu rzutuje szereg zróżnicowanych czynników zarówno o charakterze wymiernym, jak i niewymiernym (...) we współczesnych kierunkach rozwoju nauk ekonomicznych problematyka ta zyskuje na znaczeniu, w dużym stopniu za sprawą noblistów z zakresu ekonomii. Kwestie wartości i tożsamości, aczkolwiek różnie postrzegane i definiowane, poruszane są przez A. Sena, J. Stiglitz, D. North`a. Do problematyki tożsamości społeczności lokalnej nawiązuje się też w polityce regionalnej Unii Europejskiej, tzw. trzeciej generacji. W jej myśl źródłem kreowania nowych wartości (np. innowacyjności gospodarki) jest terytorium, rozumiane kategoriami zamieszkałej na danym obszarze społeczności powiązanej gęstymi sieciami współzależności. Zmiany uznawanych systemów wartości jednostek, brak poczucia lojalności, pasywność, mała przedsiębiorczość jawią się jako ważne bariery rozwoju gospodarczego regionu, na które w myśl doświadczeń europejskich można oddziaływać poprzez odpowiednio prowadzoną politykę regionalną (...)*²⁰.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* prawnymi formami ochrony są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

²⁰ T. Pakulska, M. Poniatowska-Jaksch, *Tożsamość społeczności lokalnej jako przesłanka rozwoju regionalnego - dylematy badawcze*, www.sgh.waw.pl [dostęp: 7. 08. 2017 roku].

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

W chwili obecnej na terenie gminy Międzyrzecz nie występują obiekty wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa (dotyczy to obiektów ruchomych), parki kulturowe oraz obiekty uznane za pomnik historii. Ochronę zabytków i krajobrazu kulturowego ustala się również w obrębie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (→ patrz wewnętrzne uwarunkowania ochrony zabytków). „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Międzyrzecz”. Zgodnie z art. 9, ust. 5 Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, *Studium* nie jest aktem prawa miejscowego. Plan zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyrzecz obejmuje jedynie obszary inwestycji przemysłowych w obrębie „Międzyrzeckiego Parku Przemysłowego” oraz fragmenty miejscowości wiejskich w zakresie budownictwa mieszkaniowego. Są to następujące obszary (stan na dzień 30 września 2017 roku):

- uchwała nr XXVII/242/16 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 25 października 2016r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Międzyrzecz – „Osiedle Zachodnie”;
- uchwała nr XXIV/216/16 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 18 sierpnia 2016r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Międzyrzecz w rejonie „Osiedla Nad Obrą” i ulicy Poznańskiej;
- uchwała nr XXIII/205/16 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 22 czerwca 2016r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie Jeziora Głębokie na terenie gminy Międzyrzecz;
- uchwała nr XXI/173/16 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 26 kwietnia 2016r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Międzyrzecz – rejon ulic Wita Stwosza i Krasieńskiego;
- rozstrzygnięcie nadzorcze nr IB-I.4131.3.2015.PGoI Wojewody Lubuskiego z dnia 18 marca 2015r. w sprawie stwierdzenia nieważności uchwały Nr V/27/15 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 20 lutego 2015 r. w sprawie sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Kuźnik, gmina Międzyrzecz;
- uchwała nr V/27/15 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 20 lutego 2015r. w sprawie sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Kuźnik, gmina Międzyrzecz;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- uchwała nr XIX/138/12 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu z dnia 27 kwietnia 2012r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Międzyrzecz - "Międzyrzecki Park Przemysłowy I";
- uchwała nr LIX/242/09 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu Komisarza Rządowego z dnia 30 października 2009r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Międzyrzecz – „Międzyrzecki Park Przemysłowy II”;
- uchwała nr XXIX/190/09 z dnia 3 marca 2009r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Międzyrzecz w rejonie "Osiedla nad Obrą”;
- uchwała nr XXVII/184/08 z dnia 19 grudnia 2008r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru zabudowy mieszkaniowej "Bronkowo" położonego w Bobowicku, gmina Międzyrzecz;
- uchwała nr XXIX/191/09 z dnia 3 marca 2009r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Międzyrzecz - "Międzyrzecki Park Przemysłowy I".

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków*, prawnymi formami ochrony są również decyzje o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach dotyczących inwestycji drogowych, kolejowych i lotnisk użytku publicznego.

Prawnymi formami ochrony jest rejestr zabytków, obejmujący zarówno obiekty pojedyncze - wolnostojące jak też zespoły obiektów a także ruchomości. Wykaz obiektów na terenie gminy Międzyrzecz wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków prezentuje **Tabela 1** → patrz ANEKS

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art 22, pkt 5 Ustawy o ochronie zabytków, gminna ewidencja zabytków obejmuje następujące zabytki:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zestawienie zabytków w gminnej ewidencji zabytków obejmują tabele: **Tabela 2:** zabytki w obszarze miejskim; **Tabela 3:** zabytki w obszarze wiejskim; **Tabela 4:** zabytki archeologiczne. Dodatkowo uwzględniono zabytki proponowane objęciem gminnej ewidencji zabytków / wyznaczone przez burmistrza w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków zgodnie z art. 22, pkt. 5, ust. 3 Ustawy oraz zabytki proponowane do skreślenia z gminnej ewidencji zabytków ze względu na duży zakres przekształceń lub zniszczenie (nieistnienie obiektu) → patrz ANEKS.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

- **układ urbanistyczny Międzyrzecza wraz z architekturą miejską** - pozostaje jako całość jednym z najciekawszych zespołów miejskich w regionie lubuskim. Wyjątkowość układu miejskiego Międzyrzecza, odzwierciedlającego nawarstwienia przestrzenne i architektoniczne poczynszy od średniowiecza po wiek XX polega, w znacznym stopniu na powiązaniu z kompleksem średniowiecznej wyspy grodowej, położeniu w widłach dwóch rzek oraz zachowaniu mimo strat wojennych i powojennych licznych przykładów cennej architektury miejskiej z różnych epok historycznych. Jednocześnie mimo dużej wartości tego układu, pojawiają się liczne zagrożenia, które wespół z nieodpowiednią polityką mogą prowadzić do degradacji. Wśród najważniejszych należy wymienić postępująca destrukcję części zabudowy, nadmierne nasilenie ruchu kołowego w centrum miasta, brak wypracowanej strategii inwestycji, w tym brak polityki ochrony krajobrazu kulturowego w świetle tzw. „Ustawy krajobrazowej”. Konieczność wypracowania stałej strategii działań wobec ochrony układu urbanistycznego Międzyrzecza w wymiarze wieloaspektowym, pozostaje wyzwaniem i koniecznością na najbliższe lata. Bezwzględnie powinny być przestrzegane zasady obowiązujące w strefach ochrony konserwatorskiej;

- **Zespół muzealny w Międzyrzeczu** - jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych zabytków miasta i gminy, stanowiąc element edukacyjny i promocyjny. Całość obejmuje średniowieczny zamek wybudowany w drugiej połowie XIV wieku i wielokrotnie przebudowywany, zespół budynków dawnej siedziby starostów międzyrzeckich wybudowanych przez rodzinę Jabłonowskich na początku XVIII wieku oraz zespół parkowy. Integralną częścią zespołu muzealnego i zamkowego jest położony po prawej stronie Obry na terenie historycznej Winnicy dawny folwark zamkowy, który obecnie

pozostaje w bardzo złym stanie. Dodatkowym czynnikiem negatywnym jest fakt braku przeprawy mostowej między wyspą zamkową i folwarkiem, co w sztuczny sposób dzieli cały kompleks. Zespół muzealny w Międzyrzeczu zarządzany przez Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im Alfa Kowalskiego, jest jednostką organizacyjną Powiatu Międzyrzeckiego. Niedostateczny poziom finansowania, a także potrzeba znaczących nakładów na utrzymanie i promocję tych obiektów określają słabość instytucji muzealnej, która ze względu na swoją siedzibę, mogłaby w większym zakresie przyczynić się do promocji walorów historycznych i kulturowych gminy Międzyrzecz.

- **zabytki architektury sakralnej wraz z wyposażeniem ruchomym** - należą do najważniejszych obiektów o charakterze architektonicznym na terenie gminy. Obiekty sakralne o szczególnym znaczeniu dla zasobów zabytków nieruchomych i ruchomych gminy Międzyrzecz to: późnośredniowieczny kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu, grupa murowanych kościołów barokowych w Wysokiej i Wyszanowie, grupa szkieletowych kościołów w Gorzycy wraz z dzwonnica, Kalsku, Kęszycy i Świętym Wojciechu; poewangelicki kościół parafialny pw. św. Wojciecha w Międzyrzeczu, eklektyczny kościół w Obrzycach oraz klasycystyczny kościół w Pieskach. Pozostałe kościoły mają mniejsze znaczenie jako obiekty architektury, należy jednak podkreślić szczególny wymiar dziedzictwa sakralnego, obejmujący również wyposażenie ruchome. Dlatego architektura sakralna jako całość stanowi szczególną grupę zabytków wymagającą regularnych działań w zakresie opieki i konserwacji. Dotyczy to także obiektów współczesnych, takich jak chociażby kościół w Bukowcu z 1983 roku, który został wzniesiony w obrębie dawnego cmentarza przykościelnego, mającego chronologię średniowieczną.

- **układy ruralistyczne i zespoły pałacowo-parkowe** - mimo skomplikowanej sytuacji prawno-własnościowej i bardzo złego stanu zachowania części z nich (Bukowiec, Bobowicko), zespoły pałacowe pozostają jednym z najważniejszych elementów składowych w obrębie układów ruralistycznych wsi na terenie gminy. Ich ochrona określa szersze zagadnienia ochrony krajobrazu jako całości kompozycyjnej w przestrzeni wsi. Działania ochronne układów ruralistycznych powinny być szerzej uwzględniane w planach zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy, które na obszarach wiejskich w większym zakresie powinny uwzględniać strefy konserwatorskie. Gmina Międzyrzecz w

obrębnie wiejskim poza zespołami pałacowo-parkowymi nie posiada szczególnie cennych przykładów zabudowy wsi, dlatego przy uwzględnieniu istniejących zasobów, priorytetem powinna być ochrona obszarowa walorów przestrzennych i przyrodniczych. Problem ten dotyczy szczególnie form przestrzennych nowoczesnego budownictwa mieszkaniowego oraz jego cech kompozycyjnych (układ, elewacje, dachy, stolarka okienna, wykorzystywane materiały budowlane) itp. W celu sprawnego wprowadzania form ochrony, powinno się wykorzystywać w większym zakresie narzędzia ochrony osi widokowych - strefa E - ochrony ekspozycji oraz narzędzia ochrony krajobrazu - strefa K;

- **zabytki archeologiczne** - obejmujące wszystkie typy stanowisk, które określają pradziejowe i kulturowe zjawiska kulturowe. Obok stanowisk pradziejowych znajdujących się na terenie całej gminy zarówno w obszarach otwartych, jak też w obrębie zabudowanym, szczególne znaczenie mają stanowiska i zabytki definiujące wczesne okresy historyczne w obrębie układów zabudowanych, które wypełniają luki w obrębie źródeł pisanych związanych z ich procesami lokacyjnymi. Największym zagrożeniem dla tego rodzaju stanowisk jest niedostateczne stosowanie wymogów konserwatorskich w trakcie realizowanych inwestycji. W tym kontekście niezbędne jest obok wymogów prawnych wypracowanie modelowych zasad odpowiedzialności społecznej za dziedzictwo archeologiczne.

- **cmentarze** - jako obiekty zabytkowe, które omówiono w analizie zasobów, cechują się zawsze warstwą materialną w postaci zieleni, architektury i niematerialną w wymiarze takich aspektów jak religijność czy pamięć. Wszystkie cmentarze na terenie gminy, bez względu na ich obecny status prawny i dawny status wyznaniowy, jako obiekty o szczególnych walorach edukacyjnych i kulturowych wymagają objęcia regularnymi działaniami ochronnymi.

- **fortyfikacje Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego** - są najważniejszym czynnikiem promocyjnym w obrębie substancji zabytkowej i przyrodniczej dla obszaru gminy Międzyrzecz, w wymiarze gospodarki ukierunkowanej na obsługę ruchu turystycznego. Ze względu na szczególne walory zachowanej w okolicach Międzyrzecza architektury obronnej z okresu pierwszej połowy XX wieku wraz z jej otoczeniem, oraz fakt, że obiekty tzw. „odcinka centralnego” zostały w 2011 roku wpisane do rejestru zabytków,

Międzyrzecki Rejon Umocniony wymaga działań szczególnych gminy. W najbliższych latach powinny one być ukierunkowane na popularyzację obiektów pozostających poza obszarem komercyjnej obsługi ruchu turystycznego, który skoncentrowany jest w Pniewie. Dotyczy to obiektów np. w okolicach Kęszycy Kurska. Otoczenie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego stwarza szereg warunków pośrednich dla rozwoju turystyki kwalifikowanej i czynnikiem priorytetowym powinno być ich wykorzystanie przez władze i społeczność lokalną;

- **zabytkowa zieleń** - obejmuje jak wykazano w powyższej analizie zasobów zieleń zróżnicowaną reprezentującą takie obiekty jak parki miejskie, parki pałacowe i dworskie, aleje przydrożne, zieleń wiejską obecną np. w obrębie architektury sakralnej. Ochrona zabytkowej zieleni jest zagadnieniem trudnym ze względu na zjawiska konfliktowe szczególnie w obrębie terenów zabudowanych, gdzie zieleń funkcjonuje w sąsiedztwie budynków. Ochrona zabytkowej zieleni stanowiącej zespoły komponowane ma znaczenie dla zachowania cech układów przestrzennych miasta oraz wsi na terenie gminy, które w przeszłości kreowano z wykorzystaniem elementów przyrodniczych. Parki miejskie stanowią wyznacznik przemian społeczno-gospodarczych w XIX wieku, gdy zaczęto kreować w nowym stylu przestrzenie publiczne, parki przypałacowe odzwierciedlają modę i wzorce kreowania przestrzeni rezydencjonalnych - niemal wszystkie na terenie gminy pochodzą z XIX wieku cechując się formami angielskimi - otwartymi, które wykorzystują naturalne walory krajobrazowe. Ważne znaczenie mają aleje przydrożne, pełniąc funkcje: komunikacyjno-informacyjne w formie uczytelnienia przebiegu szlaków drogowych; przyrodnicze jako element kształtujący walory ekologiczne i poprawiający retencję wody; kompozycyjno-estetyczne - jako świadectwo dawnego krajobrazu kulturowego; krajobrazowe - dla zwiększenia walorów terenu; historyczne - jako świadectwo dawnej myśli planistycznej i przestrzennej. Zieleń wiejska na terenie gminy poza zespołami rezydencjonalnymi to przede wszystkim nasadzenia w obrębie architektury sakralnej, które kreują nie tylko cechy estetyczne, ale również symboliczne jak w przypadku powszechnie występujących lip, które sadzono przy cmentarzach (placach przykościelnych) jako drzewa wiecznie odradzające się.

- **dziedzictwo niematerialne** - nie jest elementem szczególnie eksponowanym w obrębie tożsamości analizowanego mikroregionu, łączy w sobie dwa zasadnicze elementy, które kreują krajobraz kulturowy miasta i gminy w wymiarze mentalnym:

- kult Pięciu Braci Męczenników - przywrócony oficjalnie w Międzyrzeczu w 1966 roku w związku z obchodami Millenium Chrztu Polski stanowi czynnik ponadlokalny. Dzieje Pięciu Braci Męczenników, wczesnośredniowieczne przekazy źródłowe na ich temat sytuują Międzyrzecz w kręgu zagadnień związanych z formowaniem się państwa polskiego w IX i X wieku. Tradycja męczeństwa benedyktynów wpisuje Międzyrzecz w nurt średniowiecznej kultury europejskiej.

- ślady wielokulturowości miasta i gminy związane z dawnymi mieszkańcami miasta to jeden z najważniejszych czynników definiujących wartości niematerialne tego obszaru, które wyrażają się obecnością różnych nacji i różnych wyznań. W konsekwencji elementy te definiują dzieje miasta jako typowe pogranicze kultur wyrażające się wieloma tradycjami, nazewnictwem, obyczajami.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

6.1. Metodologiczne założenia analizy SWOT

Analiza *Strengths / Weaknesses - Opportunities / Threats* (MOCNE STRONY / SŁABE STRONY - SZANSE / ZAGROŻENIA) dziedzictwa na obszarze gminy Międzyrzecz ma na celu wyznaczenie wskaźników, które określają mocne i słabe strony ochrony i opieki nad zabytkami, a także szanse i zagrożenia, które przy braku bieżących działań mogą prowadzić do wyczuwalnego pogorszenia się stanu dziedzictwa kulturowego gminy Międzyrzecz. W ujęciu metodologicznym mocne i słabe strony określono jako czynniki wewnętrzne, natomiast szanse i zagrożenia jako czynniki zewnętrzne. W ujęciu merytorycznym analiza uwzględnia: problemy systemowe jako wyznaczniki obiektywne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, ochronę krajobrazu kulturowego, ochronę układów przestrzennych, pojedyncze zespoły lub obiekty zabytkowe o charakterze nieruchomym, ochronę zabytków ruchomych, dziedzictwo archeologiczne, uwarunkowania społeczno i gospodarcze. W nawiązaniu do założeń *Programu opieki nad*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017 postuluje się dla analizy SWOT dziedzictwa kulturowego gminy Międzyrzecz, przyjąć w wymiarze metodologicznym obszary potencjalnych konfliktów w obrębie polityki samorządowej ukierunkowanej na ochronę i opiekę nad zabytkami oraz rozwój gospodarczy społeczny wspólnoty lokalnej. Na tej podstawie wyznacza się następujące obszary potencjalnych konfliktów:

POTRZEBY	PROBLEMY
Polityka gospodarcza, rozwój inwestycji i zaspokajanie zbiorowych potrzeb społeczności lokalnych	Obecność zabytkowych układów przestrzennych, obszarów krajobrazowych, konieczność i koszty finansowe opieki nad zabytkami
Realizacja inwestycji	Uwarunkowania historyczne i kulturowe obszaru gminy jako przeszkoda
Potrzeby i kompetencje w zakresie opieki nad zabytkami	Obiektywne możliwości finansowe i organizacyjne samorządów;
Dostęp do dziedzictwa kulturowego	Konstytucyjna zasada poszanowania własności prywatnej
Ochrona dziedzictwa przyrodniczego	Zagrożenia ochrony przyrody

6.2. Analiza SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>W</p> <p>E</p> <p>W</p> <p>N</p> <p>Ę</p> <p>T</p> <p>R</p> <p>Z</p> <p>N</p> <p>E</p> <ul style="list-style-type: none"> • wielokulturowy i wieloetniczny charakter dziedzictwa kulturowego; • zróżnicowany zasób obiektów zabytkowych o charakterze nieruchomym i ruchomym oraz zabytków archeologicznych; • urozmaicone formy przestrzenne; • krajobraz kulturowy o niskim poziomie przekształcenia; • obecność zabytków o dużym potencjale wykorzystania gospodarczego; • duże zasoby środowiska przyrodniczego o wysokich walorach ekologicznych; • korzystne warunki komunikacyjne; • bliskie położenie przy granicy państwa; • położenie w sąsiedztwie gmin o charakterze turystycznym; • wzrost zaplecza poprawiającego ruch turystyczny; • poprawa wykształcenia społeczności lokalnej; • korzystne możliwości finansowania opieki nad zabytkami w ujęciu wewnętrznym i 	<ul style="list-style-type: none"> • niski poziom świadomości dziedzictwa kulturowego w wymiarze społecznym; • niewystarczający poziom rozpoznania zasobów zabytków i krajobrazu; • brak międzyinstytucjonalnych działań na poziomie lokalnym w zakresie ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego; • niewystarczający poziom nadzorów archeologicznych w obrębie inwestycji oraz brak promocji znaczenia tego rodzaju dziedzictwa; • niski poziom zagospodarowania otoczenia zabytków; • niski poziom wykorzystania zabytków jako czynnika gospodarczego; • sezonowość turystyki na terenie gminy; • niski standard zaplecza turystycznego; • zły stan komunikacji publicznej na poziomie gminy; • brak koordynacji działań na rzecz dziedzictwa kulturowego między

	<p>zewnątrznym;</p> <ul style="list-style-type: none"> • położenie w pobliżu ośrodków naukowych; • duży potencjał gminnych jednostek organizacyjnych związanych z działalnością kulturalną; • obecność organizacji pozarządowych zainteresowanych działaniami na rzecz dziedzictwa; 	<p>samorządami;</p> <ul style="list-style-type: none"> • odpływ wykształconej młodzieży z terenu gminy - niski poziom reinwestycji społecznej; • niekorzystna struktura podziału środków finansowych w budżecie gminy; • złożona sytuacja prawno-własnościowa obiektów zabytkowych; • brak stałego monitoringu stanu dziedzictwa kulturowego; • niski poziom współpracy z ośrodkami naukowymi i organizacjami pozarządowymi w zakresie budowy potencjału wokół dziedzictwa kulturowego; • niski poziom systemu informacji wizualnej na rzecz dziedzictwa; • brak polityki „reklamowej” na terenie gminy;
	SZANSE	ZAGROŻENIA
Z E W N Ę T R Z N E	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa poziomu i jakości planowania gminnego; • konieczność poprawy jakości planowania przestrzennego z uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego; • obecność rozwiązań prawnych na rzecz ochrony zabytków; • możliwość wykorzystania środków finansowych z Unii Europejskiej i programów związanych z budżetem państwa; • powołanie parków kulturowych w obrębie obszarów o szczególnych walorach historyczno-krajobrazowych; • zwiększenie aktywności na rzecz dziedzictwa jednostek samorządowych poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - możliwość włączenia zabytków w procesy aktywności gospodarczej; - skoordynowana realizacja działań edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego w wymiarze społecznym i gospodarczym; - stworzenie panelu na rzecz współpracy samorządu, organów ochrony zabytków i organizacji pozarządowych z zarządcami i właścicielami obiektów zabytkowych; - możliwość kreowania produktów regionalnych; 	<ul style="list-style-type: none"> • niedostateczny poziom koordynacji działań w zakresie programowania oraz brak planowania długofalowego; • brak planu zagospodarowania przestrzennego gminy; • niski poziom wykorzystywania istniejących rozwiązań prawnych; • brak środków umożliwiających realizację finansowych wkładów własnych w ramach wykorzystania programów krajowych i wspólnotowych; • brak działań na rzecz ustanowienia ochrony obszarowej; • presja inwestycyjna skutkująca nadmiernymi procesami urbanizacji układów historycznych; • brak koncepcji wykorzystania obiektów zabytkowych; • problem z dostępem do obiektów zabytkowych ze względu na prawo własności; • niedostateczna aktywność społeczna w zakresie rozwoju inicjatyw lokalnych; • zbyt wysoki poziom bezrobocia; • niski poziom identyfikacji społecznej w wymiarze mikroregionu; • brak edukacji na poziomie ogólnym

	- działania na rzecz pobudzania świadomości i tożsamości lokalnej;	na rzecz postaw wobec dziedzictwa kulturowego; <ul style="list-style-type: none">• nieznajomość lokalnych tradycji;• postępujące procesy globalizacji kultury.
--	--	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety programu opieki

<p style="text-align: center;">WIZJA</p> <p style="text-align: center;">Gmina Międzyrzecz - obszar o zrównoważonym rozwoju społeczno-gospodarczym z zadbanym oraz świadomie postrzeganym dziedzictwem kulturowym jako czynnikiem prorozwojowym</p> <p style="text-align: center;">CELE PRIORYTETOWE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ</p> <p style="text-align: center;">Ochrona • Poprawa polityki przestrzennej • Edukacja i promocja</p>

7.2. Kierunki działań programu opieki

<p style="text-align: center;">MISJA</p> <p style="text-align: center;">Usprawnienie działań samorządu gminy na rzecz dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego</p>

<p style="text-align: center;">KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W RAMACH CELÓW</p>

<p>I. Działania na rzecz ochrony ustawowej zabytków, wspieranie prac konserwatorskich i restauratorskich</p>
--

<p>II. Działania na rzecz zrównoważonej polityki przestrzennej</p>
--

III. Edukacja, dokumentacja, promocja

7.3. Zadania programu opieki w ramach przyjętych kierunków działań

I. Działania na rzecz ochrony ustawowej zabytków, wspieranie prac konserwatorskich i restauratorskich

- prowadzenie bieżącej aktualizacji i monitoring zabytków wpisanych do rejestru zabytków na terenie gminy i gminnej ewidencji zabytków;
- współfinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich zabytków wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków, które nie są własnością gminy oraz zabytków, które są własnością gminy:
 - zadanie szczegółowe: aktualizacja uchwały Rady Gminy w sprawie określania zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie prace budowlane zgodnie z nowelizacją *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 22 czerwca 2017 roku
- wspieranie działań na rzecz wpisania do rejestru zabytków najcenniejszych obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- podejmowanie zadań na rzecz rewitalizacji i rewaloryzacji zdegradowanych obiektów zespołów zabytkowych o znaczeniu historycznym na terenie gminy:
 - zadanie szczegółowe: podjęcie działań na rzecz stworzenia kierunkowych programów dotacyjnych w ramach funduszy budżetowych aktualnie przeznaczanych na działania związane z dotowaniem prac przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków zgodnie z obowiązującymi wymogami ustawowymi;
- podjęcie inicjatywy na rzecz budowy gmachu ekspozycyjnego przy Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie;
- podejmowanie inicjatyw na rzecz rewaloryzacji zieleni na terenie gminy, w tym monitoring i działania ochronne;
- realizacja prac porządkowych uwzględniających wymagania konserwatorskie na terenie nieczynnych cmentarzy o charakterze historycznym;

- ściśle przestrzeganie wymogów konserwatorskich na rzecz ochrony zabytków archeologicznych, w zakresie realizacji inwestycji prowadzonych przez gminę oraz na terenie gminy;

II. Działania na rzecz zrównoważonej polityki przestrzennej

- analiza jakości i zakresu merytorycznego działań planistycznych gminy, na poziomie wewnętrznym i zewnętrznym, w zakresie potrzeb ochrony i opieki nad zabytkami;
- działania na rzecz bieżącej aktualizacji założeń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego;
- bieżąca aktualizacja systemu informacji przestrzennej gminy Międzyrzecz;
- egzekwowanie istniejących założeń planistycznych związanych z założeniami polityki przestrzennej gminy;
- wspieranie działań planistycznych i budowlanych na rzecz zrównoważonej polityki krajobrazowej;

III. Edukacja, dokumentacja, promocja

- organizacja zajęć i konkursów, plenerów malarskich dla dzieci i młodzieży oraz mieszkańców dorosłych w zakresie wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy Międzyrzecz;
- wspieranie i współpraca z właścicielami obiektów zabytkowych na rzecz ich promocji i udostępniania dla społeczności lokalnych i środowisk naukowych:
 - zadanie szczegółowe: stworzenie Katalogu Dobrych Praktyk na rzecz Dziedzictwa Kulturowego Gminy Międzyrzecz;
 - zadanie szczegółowe: publikacja w formie elektronicznej Programu opieki nad zabytkami oraz Gminnej Ewidencji Zabytków;
- wspieranie działań organizacji pozarządowych i społeczności lokalnych działających na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego;
- współpraca ze środowiskiem naukowym w zakresie przygotowywania ekspertyz związanych z zarządzaniem i ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie gminy:
 - zadanie szczegółowe: podjęcie działań na rzecz wpisania na Listę Skarbów Dziedzictwa wybranych obiektów ruchomych z terenu gminy Międzyrzecz,

- zadanie szczegółowe: stworzenie katalogu zabytkowej stolarki drzwiowej i okiennej oraz zabytkowego detalu architektonicznego na terenie gminy Międzyrzecz,

- pomoc dla właścicieli zabytków w zakresie tworzenia wniosków związanych z finansowaniem ochrony i opieki nad zabytkami;
- udział gminy Międzyrzecz w wydarzeniach krajowych i międzynarodowych związanych z promocją turystyki i dziedzictwa kulturowego;
- bieżąca poprawa jakości szlaków turystycznych na terenie gminy, w tym poprawa systemu informacji wizualnej zabytków;

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU

W ramach instrumentarium realizacji *Programu* przewiduje się następujące grupy instrumentów, jako podstawowych do realizacji przyjętych celów: prawno-administracyjne, finansowe, koordynacji, społeczne. Ich zastosowanie określa potrzebę realizacji celów wobec założeń prawnych, koordynacyjnych, finansowych, przewidywanej współpracy społecznej i międzyinstytucjonalnej. Instrumentarium realizacji *Programu* odnosi się do przyjętych zadań *Programu* w ramach określonych kierunków działań i celów priorytetowych.

- **instrumenty prawno-administracyjne** będą odnosiły się do kompetencji samorządu gminnego w odniesieniu do podstawowych aktów prawnych w zakresie ustawowej ochrony i opieki nad zabytkami, oraz w obrębie kompetencji i działań przewidzianych przez ustawodawcę ze szczególnym uwzględnieniem włączania zagadnień ochrony i opieki nad zabytkami do aktów prawa miejscowego jako kompetencji uchwałodawczych oraz wykonywania postanowień prawa miejscowego jako kompetencji wykonawczych. Instrumenty prawne zostaną wykorzystane w obrębie prac uwzględniających założenia statutowe samorządu gminy i gminnych jednostek samorządowych oraz przy tworzeniu założeń współpracy z organizacjami samorządowymi;
- **instrumenty finansowe** będą określały możliwości gminy w odniesieniu do środków publicznych stanowiących roczne budżety oraz środków możliwych do pozyskania ze źródeł zewnętrznych. Najważniejszym narzędziem finansowania ochrony i opieki nad zabytkami pozostaje budżet gminy Międzyrzecz, który będzie stanowił podstawę dla realizacji zadań

własnych gminy w zakresie wykonywania założeń Programu. Instrumentem wykonywania założeń budżetowych będą wszelkiego rodzaju dotacje przyznawane ze środków własnych na podstawie Uchwały w sprawie określania zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, których celem będzie realizacja Programu. Gmina Międzyrzecz pozostaje również aktywnym beneficjentem dotacji ze środków rządowych, samorządowych na poziomie województwa lubuskiego oraz wspólnotowych w ramach perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2014-2020. W związku z powyższym planowane jest bieżące wykorzystanie dostępnych programów finansowych, które będzie można przeznaczyć na realizację *Programu*.

- **instrumenty koordynacji** wynikają z potrzeby współpracy i konsultacji gminy oraz zaangażowanych w realizację programu organów gminy z właściwymi instytucjami i organizacjami których kompetencje obejmują problematykę ochrony i opieki nad zabytkami. Współpraca i koordynacja będzie dotyczyła w szczególności: Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, samorząd wojewódzki, samorząd powiatowy, właścicieli zabytków w tym kościoły i związki wyznaniowe, które są administratorami zabytków. Instrumenty koordynacji należą do narzędzi budowania współpracy na rzecz działań zintegrowanych, w tym realizacji strategii, poprawy jakości współpracy, doradztwa, wymiany doświadczeń;

- **instrumenty społeczne** określają założenia oraz zakres współpracy gminy Międzyrzecz z organami i organizacjami o charakterze naukowym i społecznym, w tym z organizacjami pozarządowymi, które w obrębie swoich celów statutowych mają zapisane zadania w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Współpraca ze wskazanymi grupami odbiorców *Programu* zakłada również bieżące konsultacje eksperckie na rzecz ochrony dziedzictwa w zakresie planowania gminnego w różnych obszarach problemowych, a także działania marketingowe (*Public relations*), które będą stanowiły narzędzia kreowania pozytywnego wizerunku gminy, w obrębie realizacji merytorycznych celów *Programu*.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI I EWALUACJI PROGRAMU

Zgodnie z art. 87, pkt 5 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, wójt, burmistrz, prezydent miasta sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się radzie gminy. Sprawozdanie służy kontroli jakości realizacji działań, ewaluacji oraz aktualizacji. W ramach zasad

kontroli i ewaluacji *Programu* przyjmuje się założenia ewaluacji splotowej²¹, polegającej na ocenie w oparciu o założenia uwzględniające potrzeby wynikające z zadań oraz możliwości niesionych przez przyjęta kryteria instrumentarium realizacji, przy uwzględnieniu czynników pozywanych - sprzyjających oraz negatywnych - hamulcowych. Ewaluacja splotowa w sposób efektywny, oparty o wieloaspektowe dane szczegółowe pozwoli na ocenę i badanie wartości jakościowej działań w kontekście zadań *Programu*. Realizacja zakłada bieżącą ocenę następujących danych w ramach bieżącego procesu monitorowania:

- ilość i jakość działań na rzecz realizacji poszczególnych celów;
- wysokość (%) dotacji w stosunku do budżetu gminy, jakość ich wydatkowania oraz poziom w stosunku do okresów wcześniejszych;
- ocena merytoryczna zrealizowanych projektów - zadań;
- ilość i jakość oferty skierowanej do odbiorców *Programu*;
- poziom i zakres merytoryczny współpracy wewnętrznej i zewnętrznej;
- monitoring zmian rzeczywistych o charakterze ogólnym na tle zadań i wykorzystania instrumentów i narzędzi wdrażania, wobec konkretnych obiektów dziedzictwa kulturowego gminy Międzyrzecz.

W wymiarze metodologicznym przewiduje się następujące kryteria ewaluacji *Programu*:

- trafność działania czyli zgodność z potrzebami,
- skuteczność działania czyli poziom osiągniętego celu,
- efektywność działania czyli ocena skali przekształcenia przy uwzględnieniu dostępnych i wykorzystanych środków,
- użyteczność czyli zakres konsekwencji krótko- i długoterminowych wdrożenia,
- trwałość czyli stopień oddziaływania.

Zestawienie oraz ocena jakości pozyskanych danych będą podstawą sprawozdań z realizacji *Programu*. Po upływie czterech lat, zakłada się pełną aktualizację i przygotowanie *Programu opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz* na kolejny cykl planowania zgodnie z przepisami *Ustawy*.

²¹ Por. S. Ubermanowicz, *Ewaluacja splotowa InfoKultury. Skala dwuważonych ocen*, Poznań 2005.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA I REALIZACJA INSTRUMENTÓW FINANSOWYCH

Zasadniczym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne o charakterze państwowym i samorządowym. Finansowanie odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych w oparciu o przepisy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Dofinansowanie zgodnie z art. 78 Ustawy standardowo udzielane w wysokości 50% nakładów koniecznych może zostać przyznane osobie fizycznej, jednostce samorządu lub innej jednostce, która jest dysponentem prawnym zabytku wpisanego do rejestru zabytków. Zwiększenie dotacji do 100% może mieć miejsce w przypadkach gdy:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Łączna kwota dotacji nie może przekraczać wartości 100% nakładów koniecznych.

Art. 77 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* określa szczegółowy wykaz działań, na które mogą być udzielane datacje. Są to następujące rodzaje działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo należy wskazać, że zgodnie z art. 81, pkt 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami *W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.*

Gmina Międzyrzecz przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i prace budowlane przy zabytku na podstawie Uchwały nr XXIII/208/04 Rady Miejskiej w Międzyrzeczu przyjętej w oparciu o przepisy art. 81, pkt 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Uchwała określa szczegółowo zasady, tryb, wymagane dokumenty i wysokość przyznawanych środków. Zgodnie z zapisami Uchwały, przyznaje się środki na zabytki wpisane do rejestru zabytków z pominięciem zabytków znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków. W obecnym brzmieniu obowiązująca Uchwała nie spełnia zapisów Art 81, pkt 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w brzmieniu zgodnym z Ustawą z dnia 22 czerwca 2017 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, gdzie wprowadzono następujące brzmienie Art. 81, pkt 1: **W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku**

wpisany do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. W latach 2015 - 2017 dotacja udzielona przez Gminę Międzyrzecz na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane wyniosła łącznie 300 000 zł - (100 000 rocznie). Tryb i zasady udzielania dotacji przez inne podmioty wskazane w rozdziale 10 *Programu*, określone są odrębnymi przepisami na zasadach ustalonych przepisami wykonawczymi i uchwałami organów finansujących.

Program opieki nad zabytkami gminy Międzyrzecz obejmuje cele, które mieszczą się w obrębie kompetencji wynikających z ustawowych zadań gminy. Wytyczne programu nie są kierowane wyłącznie do władz gminy, ale także do podmiotów działających na terenie gminy, dla których dziedzictwo kulturowe pozostaje istotnym czynnikiem funkcjonowania w wymiarze społecznym. Dotyczy to przede wszystkim właścicieli i zarządców zabytków oraz podmiotów społecznych zwłaszcza organizacji pozarządowych. Założenie to określa zasady finansowania *Programu*, który obejmuje zarówno środki budżetowe gminy w ramach preliminarza rocznego, środki budżetowe zarządców i właścicieli zabytków, organizacji pozarządowych, i in. Tym samym finansowanie zadań *Programu* w okresie jego obowiązywania będzie miało charakter zróżnicowany, obejmujący źródła wewnętrzne i zewnętrzne.

W obrębie źródeł wewnętrznych przewiduje się następujące środki:

- środki z budżetu gminy, które będą przeznaczane na finansowanie zadań własnych obejmujących udzielanie dotacji na prace konserwatorskie i restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, udzielanie dotacji celowych dla jednostek samorządu gminy, realizujących zadania z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, udzielanie dotacji organizacjom pozarządowym w ramach cyklicznych programów współpracy, wspieranie zadań promocyjnych i edukacyjnych wynikających z ustawowych obowiązków gminy, realizację środków w ramach Gminnego Budżetu Obywatelskiego,
- środki budżetowe niepubliczne w dyspozycji właścicieli i zarządców zabytków oraz innych podmiotów realizujących zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.

W obrębie źródeł zewnętrznych przewiduje się następujące środki:

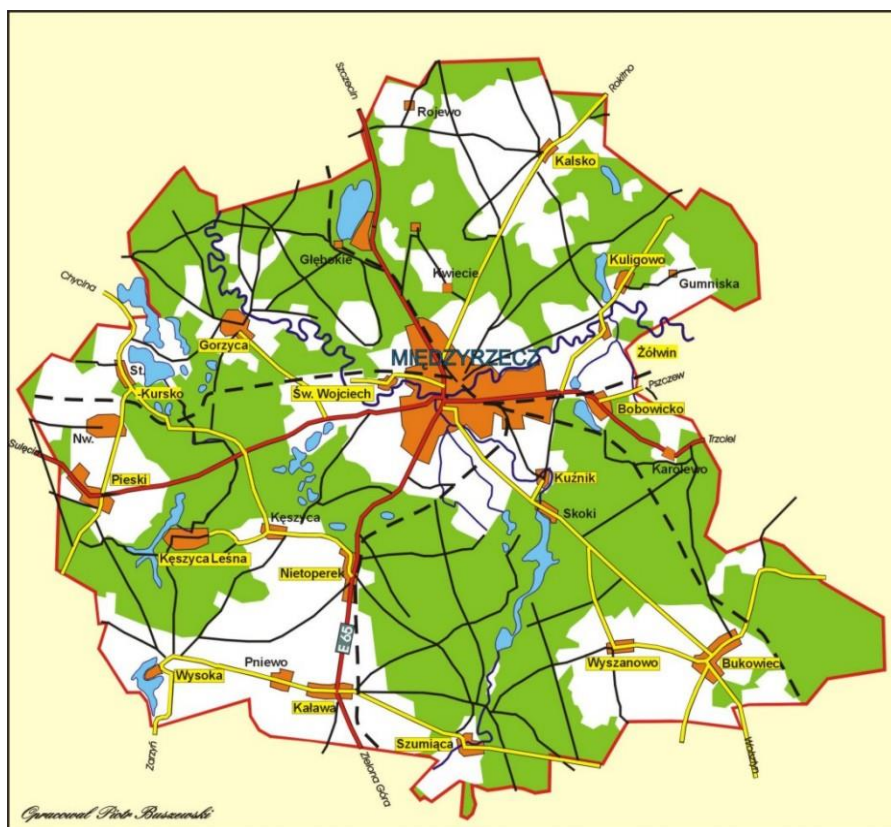
- środki finansowe w ramach cyklicznych programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz w ramach dotacji Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach pokrycia wkładów własnych dla zadań finansowanych z programów europejskich,
- środki wojewody lubuskiego (w dyspozycji Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków),
- środki z Funduszu Kościelnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji,
- środki Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko Ministerstwa Rozwoju,
- środki Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka Ministerstwa Rozwoju,
- środki Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój Ministerstwa Rozwoju,
- środki wspólnotowe z budżetu Unii Europejskiej w ramach perspektywy finansowej na lata 2014-2020 zawarte w Regionalnym Programie Operacyjnym Lubuskie 2020, uwzględniającej zasady korzystania ze środków Europejskich Funduszy Rozwojowych, a także inne środki europejskie w ramach programów krajowych i regionalnych - Europejska Współpraca Terytorialna i Europejski Instrument Sąsiedztwa,
- środki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w ramach dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego
- środki Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- inne dotacje i fundusze celowe w ramach programów pomocowych.

Odrębne możliwości finansowania stwarza partnerstwo publiczno-prywatne, które definiuje sposób wykonywania zadań publicznych przez podmiot prywatny z uwzględnieniem wykorzystaniu środków finansowych lub organizacyjnych podmiotu prywatnego. Istotą partnerstwa jest to, iż zlecającym zadanie jest podmiot publiczny, natomiast wykonawcą partner prywatny, którym według Ustawy z 19 grudnia 2008 roku o Partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz. U. z 2015, poz. 696) jest podmiot prowadzący działalność gospodarczą polski lub zagraniczny. Wybór formuły partnerstwa publiczno-prywatnego stwarza warunki dla lepszej efektywności wydatkowania środków finansowych i możliwość wykorzystania zasobów wiedzy partnera prywatnego w przypadku ograniczonych możliwości finansowych podmiotu publicznego. Ta forma współpracy stwarza jednak złożone procedury formalne poprzedzające zawarcie umowy.

Aktualnie gmina Międzyrzecz realizuje projekt, który bezpośrednio odnosi się do zagadnień ochrony zabytków: „Rozwój i zagospodarowanie zieleni miejskiej i terenów rekreacyjnych w Międzyrzeczu” finansowany ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej o wartości 4 641 884,25. Projekt rozpocznie się w 2018 roku i będzie trwał 2 lata;

11. CZĘŚĆ GRAFICZNA PROGRAMU

A. Mapa gminy Międzyrzecz w opracowaniu Piotra Buszewskiego, zbiory Urzędu Miejskiego w Międzyrzeczu

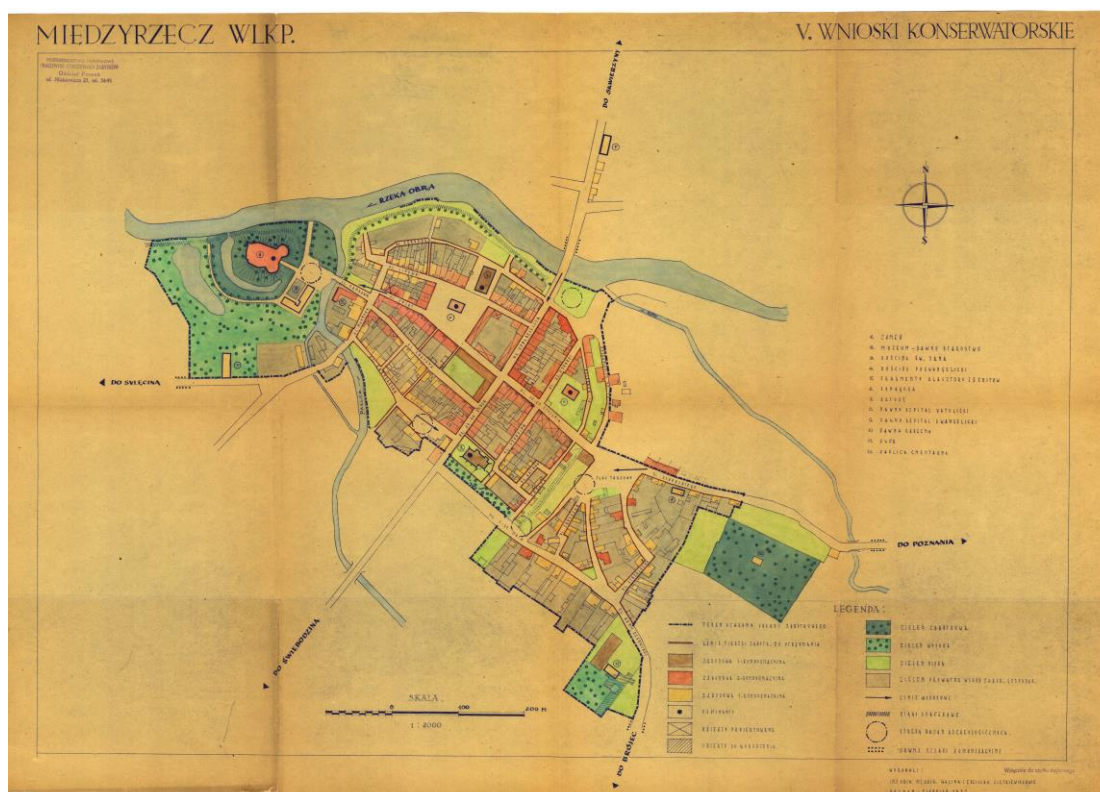
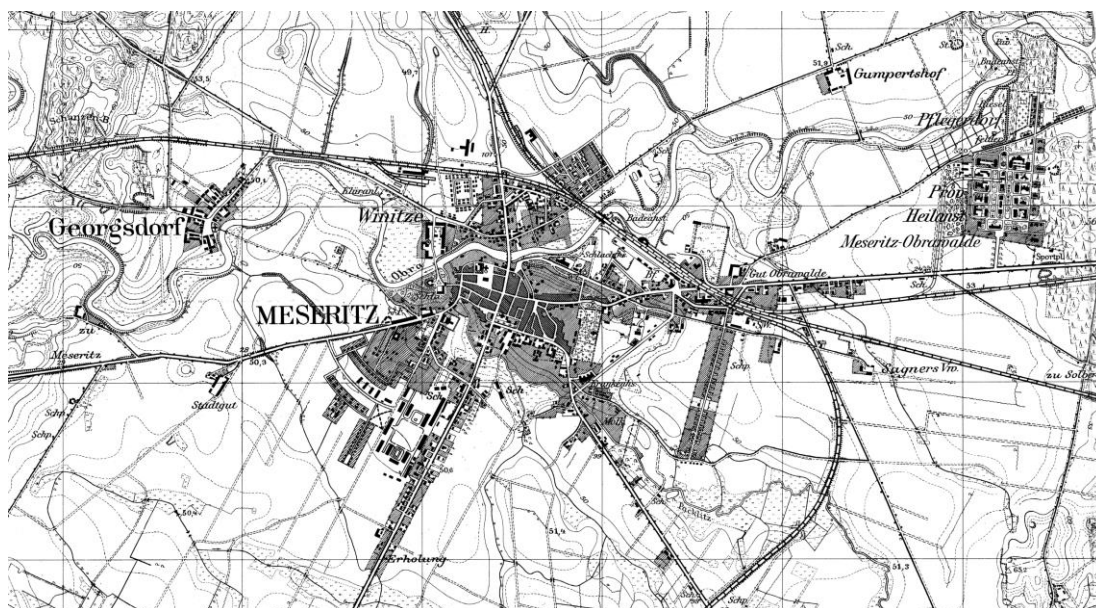
1. Układ przestrzenny Międzyrzecza w 1780 roku, wg mapy katastralnej Harnisza

3.

2. Miasto i ogrody w 1780 roku, wg mapy katastralnej Harnisza

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIĘDZYRZECZ NA LATA 2020-2023

3. Układ przestrzenny Międzyrzecza wg mapy *Messtischblatt 1 : 25000*, stan na 1936 rok

4. Wnioski konserwatorskie do planu odbudowy miasta Międzyrzecz z 1957 roku, zbiory Urzędu Miejskiego w Międzyrzeczu

5.

Widok miasta z lotu ptaka od strony południowo-wschodniej, widokówka, zbiory autora

6.

Widok miasta z lotu ptaka od strony południowo-zachodniej, widokówka, zbiory autora

7.

Układ przestrzenny Bukowca wraz z założeniem folwarcznym na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

8. Układ przestrzenny Gorzycy wraz z założeniem folwarcznym na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

9. Układ przestrzenny

Kalska na mapie typu

Messtischblatt 1:

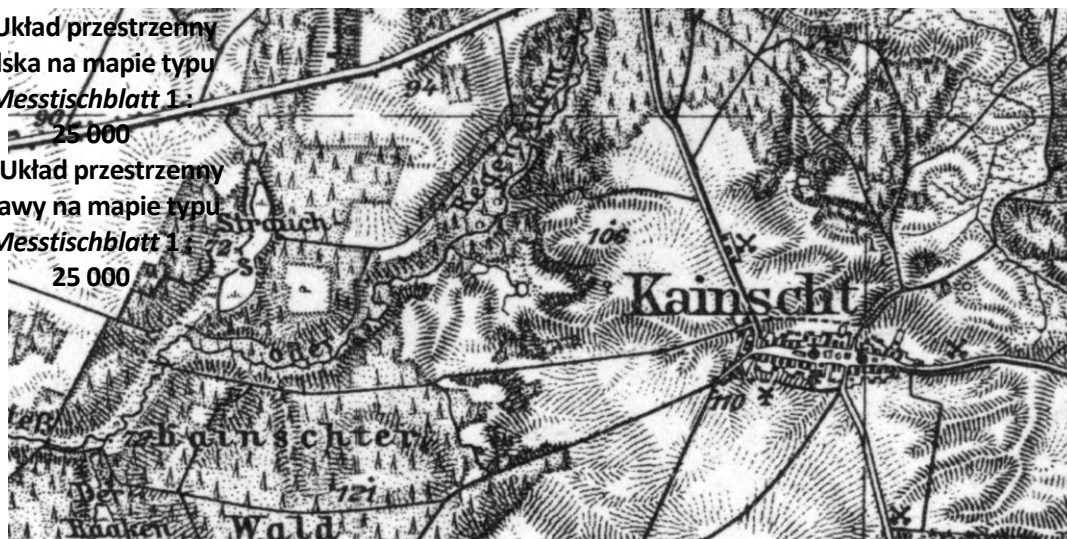
25 000

10. Układ przestrzenny

Kaławy na mapie typu

Messtischblatt 1:

25 000

11. Kęszycza z zaznaczonymi szymbami kopalnianymi na mapie typu Messtischblatt 1 : 25 000

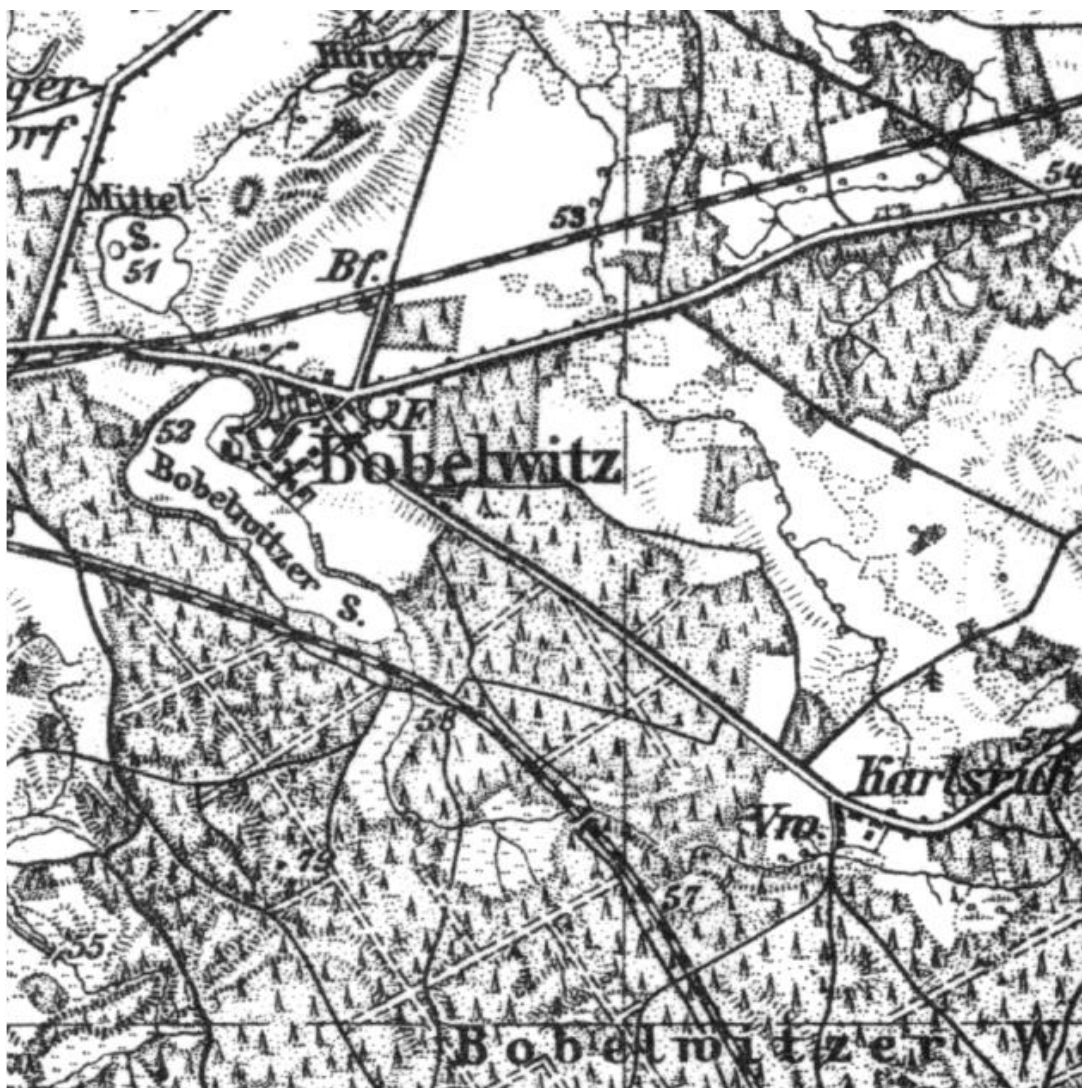

12. Kuligowo i Żółwin na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

13. Kursko i Zamostowo na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

14. Kuźnik i Skoki na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

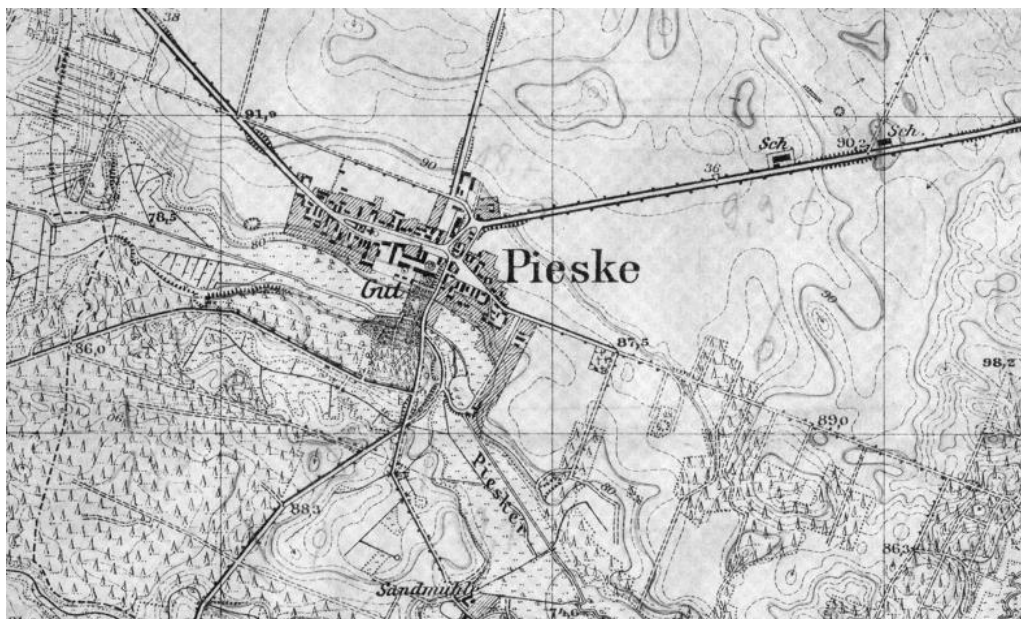

15. Bobowicko na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

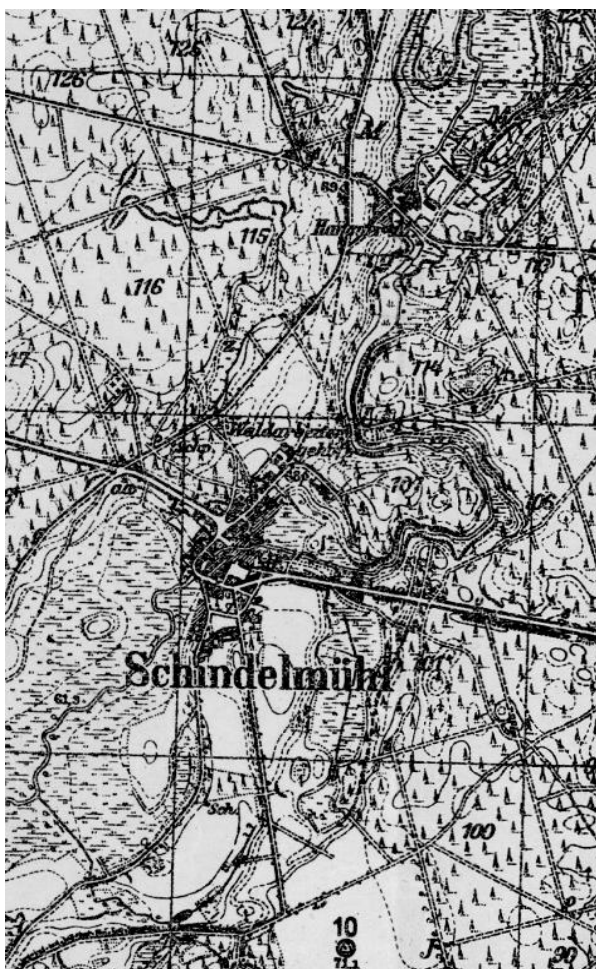

16. Nietoperek na mapie typu *Messtischblatt* 1 : 25 000

17.

Pieski na mapie typu *Mestischblatt* 1 : 25 000

18. Szumiąca na mapie typu *Mestischblatt* 1 : 25 000

